Liv Jorunn Stokke (red.)

Tyskland, Norge og Europa

Rapport fra seminar på Norsk Folkemuseum
13. august 1998

Fafo

Liv Jorunn Stokke (red.)

Tyskland , Norge og Europa

Rapport fra seminar på Norsk Folkemuseum
13. august 1998

Arrangør: Norsk Folkemuseum og Forskningsstiftelsen
Fafo i samarbeid med utenriksdepartmentet

Fafo-rapport 923

© Forskningsstiftelsen Fafo 1998
ISBN 82-7422-222-9

Omslag Illustrasjoner:
Valkyrie, Peter Nicolai Arbo, 1865
Industrianlegget Leverkusen, Otto Bollhagen, 1912-21
(Gjengitt med tillatelse fra Norsk Folkemuseum)

Omslag: Premraj Sivasamy
Trykk: Falch Hurtigtrykk

Innhold

Forord **5**

Åpning av seminaret **7**
Utenriksminister Knut Vollebæk

Den nye europæiske kultur: konkurrence og samarbejde - om kulturens betydning for politik **11**
Professor Bernd Henningsen, Nordeuropa Institut, Humboldt-Universität, Berlin

Germany 's Strategic Interests in Relation to Norway **23**
Dr. Volker Stanzel, Utenrikspolitisk rådgiver for det Tyske sosialdemokratiske parti i den Tyske forbundsdag

Tyskland i norsk samfunnstenkning **33**
Professor Rune Slagstad, Institutt for samfunnsforskning

En tolvårings inspirasjon **43**
Professor Stein Ringen, Oxford University

Tysklands rolle i dag - noen historiske forutsetninger **53**
Professor Svein Dahl, Historisk institutt, NTNU

Tyskland: Sosialpartnerskap i oppbrudd? **63**
Forsker Jon Erik Dølvik, Forskningsstiftelsen Fafo

Paneldebatten: Et kort sammendrag **77**
Forsker Liv Jorunn Stokke, Forskningsstiftelsen Fafo

Appendix **81**
Program 81
Deltakerliste 83

Forord

Denne rapporten er satt sammen av skriftlige bidrag fra innlederne som deltok på seminaret om Tyskland, Norge og Europa på Norsk Folkemuseum den 13. august i år. Seminaret knytter seg til en større markering av hvilken rolle Tyskland har spilt i Norge og i Skandinavia, og til utstillingen «Tyskland og Skandinavia – Impulser og brytninger» på Norsk Folkemuseum. Seminaret ble arrangert av Norsk Folkemuseum og Forskningsstiftelsen Fafo i samarbeid med Utenriksdepartementet.

Seminarets hovedmål var å få til en allsidig debatt om Tysklands fremtidige rolle og strategiske betydning for Norge – kulturelt, politisk og økonomisk.

Seminaret ble åpnet av utenriksminister Knut Vollebæk. Det var inndelt i tre sesjoner og ble avsluttet med en paneldebatt.

I den første sesjonen «Norge i Tysklands utenrikspolitikk» innledet først professor Bernd Henningsen om den nye europeiske kultur. Deretter snakket dr Volker Stanzel fra det Tyske sosialdemokratiske parti om Tysklands strategiske interesser i relasjon til Norge. Sesjon to «Tyskland i norsk samfunnstenkning» ble åpnet av professor Rune Slagstad som tok for seg store navn fra Tyskland, og hvordan de har påvirket norsk samfunnstenkning. Professor Stein Ringen fulgte opp med en refleksjon rundt nyere påvirkningskilder og inspirasjoner fra Tyskland. Den tredje sesjonen «Tyskland i dag: Hva skjer med den tyske modellen» ble innledet av professor Svein Dahl, der han særlig tok for seg etterkrigstiden og de konflikter og allianser som har formet det Europa vi ser i dag. Forsker Jon Erik Dølvik fulgte opp med en analyse av de sosiale partnere i tysk økonomi og politikk, og hvor de står i dag. Seminaret ble avsluttet med paneldebatten «Tysklands rolle i det nye Europa - utfordringer for Norge?» Debatten ble ledet av Nils Morten Udgaard fra Aftenposten, og følgende deltok: Leder for Stortingets utenrikskomite Håkon Blankenborg, statssekretær Åslaug M. Haga, professor Øystein Noreng, og parlamentarisk leder i Høyre Jan Petersen.

Norsk Folkemuseum og Forskningsstiftelsen Fafo takker innledere, de som deltok i paneldebatten og seminardeltakerne for de mange tankevekkende og innsiktsfulle bidragene på seminaret. Takk også for godt samarbeid til underdirektør Ann Ollestad og førstekonsulent Kari Hovik Lindberg i Utenriksdepartementet, og til dets finansiering av seminaret.

Oslo, 7. september 1998

Dag Odnes
Forskningsstiftelsen Fafo
Daglig leder

Erik Rudeng
Norsk Folkemuseum
Direktør

Åpning av seminaret

Utenriksminister **Knut Vollebæk**

I går ble utstillingen «Tyskland og Skandinavia - impulser og brytninger» åpnet her på Folkemuseet. Dette er en meget severdig og modig utstilling. Den forteller om de nære forbindelsene mellom Tyskland og Norden mellom 1800 og 1914 og presenterer en side ved norsk nærhistorie de fleste av oss vet lite om. Utstillingen kan derfor bidra til å fylle et kunnskapshull. Samtidig er utstillingen politisk interessant fordi det som skjer i Tyskland blir stadig viktigere for vårt eget samfunn.

Det er flere grunner til at Tyskland trekker til seg vår politiske oppmerksomhet. Etter den tyske gjenforening er Tyskland blitt den ledende makt i EU og forventes i tiltagende grad å gjøre seg gjeldende som en sentral utenrikspolitisk aktør i Europa. Under den kalde krigen var forbundsrepublikken en frontlinjestat. I dag derimot, er Tyskland igjen et «midtens rike» i Europa, og Berlin får tilbake sin gamle rolle som møteplass mellom øst og vest.

Denne forskyvningen av Europas tyngdepunkt mot nord og øst er av stor betydning for Norge - og for det nordiske området. Det betyr at vi kommer nærmere det økonomiske og politiske sentrum i Europa. For tyskerne er selvsagt Norge langt mindre viktig enn Tyskland for oss. De nordiske land, også Norge, blir allikevel tatt alvorlig av tyskere flest, noe som henger sammen med at mange tyskere føler et nært verdifellesskap med folk i nord. Under sitt besøk i Norge 17.-19. juni i år fremholdt den tyske forbundspresident Roman Herzog at for tyskere har Norge en tiltrekningskraft som vanskelig kan måles, men som ikke kan misforstås.

Gjennom hele etterkrigstiden har vi hatt svært gode erfaringer med et tett samarbeid med Tyskland på nær sagt alle områder. På det sikkerhetspolitiske området har vi samarbeidet innen NATO, mens vi har kunnet trekke på tyske erfaringer og god tysk støtte for å få gjennomslag for våre interesser i forhold til EU. Tyskland har gjentatte ganger vist seg å være en god alliert innad i EU.

I årene fremover vil vi med særlig interesse følge tysk politikk når det gjelder sammenbindingen av Europas østlige og vestlige deler. Dette gjelder ikke bare den utvikling som følger NATO- og EU-utvidelsene, men like mye arbeidet med å innpasse Russland i europeisk samarbeid.

Tyskerne er opptatt av at det på sikt blir funnet fram til brede samarbeidsordninger i Europa som også omfatter Russland. Her er det naturlig å legge i bunnen samarbeidsavtalen som NATO har inngått med Russland på det sikkerhetspolitiske området, og samarbeidsavtalen EU har med Russland på det økonomiske og politiske området. Dersom EU utvikler nye og mer omfattende samarbeidsordninger,

vil de kunne legge føringer på utviklingen i våre nærområder. Det vil derfor være viktig for oss å være aktivt med i slike prosesser for at også våre interesser ivaretas.

Norge vil her utvilsomt fremstå som en interessant samarbeidspartner. Vi vil blant annet fortsette med å dele våre erfaringer høstet i forbindelse med Barents-samarbeidet, og Nord-Norge utgjør en naturlig bro inn til et av Russlands mest ressursrike områder.

Vi har med glede kunnet registrere en større tysk interesse for utviklingen i nord, noe finnene søker å fange opp med sitt utspill om «EUs nordlige dimensjon». Dette initiativet bærer i seg et ønske om at de europeiske landene i større grad skal engasjere seg i nord, ikke minst i Østersjøområdet. Initiativet kan dessuten ses på som et ledd i arbeidet med å knytte sammen Europas østlige og vestlige deler - og trekke Russland mer med i europeisk samarbeid. Mye tyder på at når Tyskland overtar EU-formannskapet i 1999, vil nettopp «EUs nordlige dimensjon»komme i fokus. Fra norsk side ønsker vi å utnytte de mulighetene dette gir til både å utvikle samarbeidet i nord - og å utdype våre bilaterale forbindelser med Tyskland. Dette inngår som sentrale punkter i vår nord-europeiske nærområdepolitikk.

Vår interesse for og avhengighet av Tyskland går langt utover det politiske området. På det økonomiske området er Tyskland i dag Norges største handelspartner, og samhandelen med Tyskland er grunnlaget for et stort antall arbeidsplasser i Norge. Tyskland er allerede vår største avtaker av gass fra Nordsjøen, og den norske andelen av det tyske markedet forventes å øke ytterligere i årene som kommer. Den store norske petroleumseksporten skaper en gjensidig avhengighet som vil være gunstig for Norge, og som kan åpne opp for nye samarbeidsmuligheter. Herunder kan nevnes at norsk og tysk teknologi har mye å tilføre hverandre på energiområdet, noe som kan utgjøre et godt utgangspunkt for et samarbeid også i tredjeland.

Basert på EØS-avtalen ser vi også en positiv utvikling i handelen med varer og tjenester med en høyere bearbeidingsgrad. Det gjelder bl.a. norsk eksport av fiske- og meieriprodukter, møbler og teknologibaserte varer og tjenester. Norsk eksport har med andre ord fått en mer forbruksrettet profil, noe som også forsterkes av den store turisttrafikken fra Tyskland til Norge.

På det kulturelle området blir Tyskland igjen en stadig viktigere partner. I forrige århundre var det kulturelle samspillet meget nært som dere kan se på utstillingen om Tyskland og Skandinavia. I sitt arbeid med å utvikle en tysk identitet var tyskerne opptatt av Norden og særlig av Norge. I dag blomstrer det kulturelle samspillet opp igjen.

Mange norske kunstnere søker igjen til Tyskland, særlig til Berlin som er blitt en kulturmetropol og et møtested mellom impulser fra øst og vest i Europa. Flere moderne norske forfattere som Gaarder og Fosnes Hansen har fått sitt internasjonale gjennombrudd via oversettelser til tysk.

Som det fremgår er det både en betydelig bredde og dybde i våre forbindelser med Tyskland, såvel på det politiske som økonomiske og kulturelle området. Når man har ansvaret for norsk utenrikspolitikk, har man også et ansvar for *helheten* i forbindelsene med ulike land - det vil si utforme en samlet politikk. Dette gjelder ikke minst for Tyskland, og jeg ser i dag behovet for å utforme det jeg vil kalle en norsk *Tysklandspolitikk.*

Bevisstgjøring er gjerne en viktig del av de fleste politiske prosesser. Det vil også være tilfelle her. Jeg har i andre sammenhenger pekt på at vi som samfunn har behov for å *gjenoppdage Tyskland.* Vi må bli bevisst hvilken viktig rolle Tyskland spiller i europeisk sammenheng generelt og i forhold til Norge og Norden spesielt. Vi må styrke en norsk Tysklandskompetanse. Jeg vil betone dette fordi mange nordmenn dessverre stadig har Syden-turistens syn på Tyskland: Tyskland er et område man reiser raskt gjennom!

En norsk Tysklandspolitikk bør bygge på en forestilling om mål og midler. Vi trenger analyser av tysk utvikling, og må se disse i sammenheng med våre egne mål og perspektiver. Dette bringer meg fram til dagens seminar om Tyskland, Norge og Europa. Vi har notert at flere norske forskningsmiljøer nå er opptatt av Tyskland. Det er interessant og det trengs. Og det er prisverdig at dere har tatt initiativet til dette seminaret som kan gi et viktig bidrag til arbeidet med å bevisstgjøre om Tysklands nye og viktige rolle.

Utgangspunktet her vil være at vi er «likesinnede» land på en rekke områder som for eksempel miljøpolitikk, handelspolitikk og i synet på velferdsstaten. Kontaktene har dessuten vokst frem på mange plan, noe samarbeidet mellom tyske delstater og norske fylker vitner om. I sum gjør dette tyskerne til en av våre aller nærmeste samarbeidspartnere utenfor Norden - et partnerskap som bør utvikles videre.

Med dette vil jeg erklære seminaret for åpnet.

Den nye europæiske kultur: konkurrence og samarbejde - om kulturens betydning for politik

Professor **Bernd Henningsen** Nordeuropa Institut,
Humboldt-Universität, Berlin

Mine damer og herrer!
I anledning af dette seminar har man bedt mig om at tale om sammenhængen mellem politik og kultur, om den siden 1989 forandrede Europa, om Norges og Tysklands position.

Efter ophævelsen af øst-vest-modsætningen, som prægede den anden del af vores århundrede, er det på tide til at tænke *indre*europæisk over nord-syd-dimensionen. *En* begivenhed som også har været en udløser for dette seminar, står dermed i centrum af mine overvejelser, jeg vil vende stadigvæk dertil: Den store Skandinavien udstilling, som blev og bliver vist i Berlin, Stockholm og Oslo. Det er min overbevisning, at denne begivenhed kan i særdeleshed illustrere den sensible sammenhæng mellem politik og kultur.

Det er vigtigt for mig indledningsvis at fastsætte, at «politik» er ikke alene det, hvad de af os ansete eller ikke ansete politikker gør eller lader være med at gøre, men den vedrører også alle aktiviteter, som finder sted indenfor det offentlige rum; for så vidt agerer alle borgere politisk. Hvis borgerne ellers ikke deltager i den offentlige debat så bliver politik fremmed for dem.

På samme måde betyder «kultur» ikke kun det hvad vi betegner som kulturpolitik i snæver forstand og hvortil de skandinaviske sprog reserverer ordet *finkultur*, men kultur betyder menneskelige produkter og adfærd i en konkret samfundsmæssig situation. Kultur og politik er altså ingen modsætninger, men kultur og politik forudsætter hinanden.

Udstillingen og dens genklang

Europas Norden var sidste vinter til stede i Berlin som sjældent siden sidste krig i Tyskland. Publikumsuccesen i forbindelse med Skandinavien-udstillingen (70.000 besøgende) og alle andre arrangementer på randen af denne begivenhed, men ikke mindst Nordeuropas nærværelse i de tyske, også landsdækkende medier var overvældende. På Humboldt-Universitet har vi haft et «nordisk» semester med mangfoldige aktiviteter. Jeg synes, at i Berlin har man ved hjælp af kultur udført et stykke (udenrigs)politik.

Den samme udstilling, som siden februar er blevet vist i Stockholm i en lidt forandret form, har også derude vakt en stor opmærksomhed. Genklangen i medier og i forbindelse med ekstraprogammets aktiviteter har lært os, at nordboere via denne kulturelle begivenhed er blevet mindet om, at vi har en *fælles* historie, at der findes *fælles* kulturelle (og politiske!) rødder med Tyskland og Europa. På grund af dette diagnostiserede fællesskabsfænomen har vi givet udstillingen i Berlin titlen «Wahlverwandtschaft» – en overskrift som fik ingen offentlig overbevisningskraft i begge skandinaviske lande; titlen forsvandt fra plakaterne på trods af, at konceptet blev udarbejdet i fællesskab. Samtidig er jeg overbevist om, at vi med navnet «Wahlverwandtschaft» har fundet en rammende titel til det diagnoserede fællesskab – på bogmarkedet og i den offentlige diskussion kan man konstatere en oftere anvendelse af begrebet.

I Norge er der gået lidt anderledes med den først i Berlin og Stockholm støbte og udtænkte udstilling. Man har fulgt min tilsigtede tråd og har ikke sluttet udstillingen med 1914, men forlænget den til nutiden. Man har, takket være indsatsen fra det norske Folkemuseums side i almindelighed og Erik Rudengs i særdeleshed, taget udstillingen som udgangspunktet for en grundig behandling af den skandinavisk-tysk-europæiske «Wahlverwandtschaft». Allerede siden årets begyndelse er en række aktiviteter blevet grundigt forberedt her og en enorm medieindsats har fundet sted. Også her i Oslo har man med kultur dyrket politik. Hvorfor sker det netop i slutningen af dette århundrede, om dette er et tilfælde, er aldeles et spørgsmål. Dette spørgsmål skal jeg vende tilbage til i min konklusion.

Den tyske interesse for Norden

At der i de nordiske samfund hersker en stor interesse for Tyskland, det «ved» man i Tyskland. Man tager det som en selvfølge, man taler ikke meget om det – så arrogante er de store lande...

At Norden også vækker en så fremragende interesse i Tyskland – som den sidste vinter i Berlin har bevist – det ved *vi*, de skandinavistiske kulturformidler siden et stykke tid. Mon man ved det i de skandinavistiske lande? Ved man i Norden, i hvilken grad de europæiske periferier bliver kulturelt tiltrækkende for dem, som mener at leve i centrum? Har man måske i Norden ikke alt for længe forsømt at opgive den selvvalgte *splendid isolation* i stedet for at deltage i den europæiske konkurrence for at opnå opmærksomhed og indflydelse?

Det er værd at kaste lidt lys på baggrunden af den tyske tiltrækning, i det mindste for så vidt det angår Berlins position.

Siden det er klar, at Berlin bliver det tyske hovedstad, at parlamentet og regeringen, foreninger og partier, ambassader, nationale og internationale organisationer flytter til byen, siden det er klar, at også de østeuropæiske lande vil kunne blive

integreret i de store vestlige fællesskaber – Europæisk Union og NATO – siden da baner den tysk-europæiske politiske og kulturelle interesseforskydning sig vejen mod øst. Denne overbevisning er ikke endnu sivet ned til alle samfundslag – det bliver dog tydeligt, at den militære og politiske integration af de østeuropæiske samfund bliver en af de vigtigste europæiske fremtidsopgaver: den kommer dagligt frem i små – alt for små skridt.

Den politiske interesses langsomme østforskydning – dette gælder i det mindste for Tyskland – er forbundet med en fornyet henvendelse til den europæiske Norden. Tyskland var vel en af de mest fyndige tilhængere af nordudvidelsen indenfor den Europæiske Union! Og i Tyskland har man vel mindst forstået, at man i Norden reagerede så sensibelt på suverænitetstab forbundet med medlemskabet i unionen, for Tyskland efter 1955 har dog vundet sin suverænitet og dermed en politisk identitet netop gennem den med suverænitetstab forbundne vestintegration.

Kort sagt: Senest siden 1989 har den efterkrigens øst-vest-modstæningen givet efter en regional interesseartikulation, som kan gå ud fra en mangfoldighed og inddrage nye «markeder». Den tyske interesse for Norden er for så vidt et resultat af en ny politisk interessebevidsthed. Dette kan tilsyneladende illustreres med to håndgribelige politikområder, som jeg kun nævner her: I den nordvestlige Europa vil blive afgjort spørgsmålet om den europæiske energiforsyning, mens i nordøsten fremtidens sikkerhed på kontinentet: begge emner er samtidig økonomisk set af enorm betydning.

«Murens fald» og genbesindelsen i «sammentræfshistorien»

At siden (Berlin)murens fald drog også den europæiske Norden – som sagt – endnu stærkere ind i den centraleuropæiske bevidsthed, er en underfuld, men også meget logisk følge af omvæltningen.

Nedgangen – ordet krise ville sikkert nok være mere passende – af de skandinaviske velfærdsstater har provokeret en stor nysgerrighed i Tyskland og Europa: Man vil finde ud af, hvordan og med hvilke konkrete skridt man mestrer denne krise i Norden. Det skandinaviske sammenbrud af velfærdsstater, og undertiden det ondskabsfulde håb i de sydlige socialstater, burde give et forbillede for demontering af de sociale ydelser med henblik på mere konkurrence og mere marked.

Den stigende interesse er dog kun den ene side af medaljen af den tyske og europæiske interesse for de nordiske samfund. På den anden side findes der en lang tradition, en kulturel *sammentræfshistorie*, som nu igen er ved at blive bevidst og oplevet. Vi har gjort dette traditionelle sammentræf til indholdet af Skandinavienudstillingen. I tilslutning til Goethes roman fra 1809 har vi kaldt den for «Wahlverwandtschaft» (*Valgslægtsskab*) – men i ental. Det drejer sig om *et kulturelt fællesskab*

i tiltrækning og (!) frastødning, i træffepunkter og den kulturelle udveksling, i det kulturelle og politiske samarbejde og konkurrencen.

Den ideologiske perversitet af det kulturelle fællesskab, der kom frem i det 19. århundrede – som rasetænkning og i postulatet om den biologiske overlegenhed, og som den tyske politiske storhedsvanvid – og de to forfærdelige og voldsomme udbrud i det 20. århundrede som kom fra Tyskland og forbliver indprent i folkenes kulturelle hukommelse for evighed, har forhindret en fornuftig bearbejdelse af dette kulturelle fællesskab rundt om Østersøen.

Den er siden 1989 igen blevet mulig, og den kan bearbejdes på ny og gøres frugtbar ved hjælp af de politisk-historiske erfaringer.

Det videnskabelige samarbejde

Siden 1992 har vi i Berlin på Humboldt-Universitetet forsøgt at skabe et miljø, hvor det kulturelle og videnskabelige sammentræf mellem Tyskland og den europæiske Norden skulle blive muligt. Disse bestræbelser førte i 1994 til oprettelsen af Nordeuropa-Institut som efterhånden med fire professorstillinger og nogle 15 faste medarbejdere er blevet det største Skandinavistik-institut i det genforenede Tyskland. Her beskæftiger man sig med de nordiske landes litteraturer og sprog, politik, historie og kultur. Via forskningsmidler er der undertiden opstået nogle synergieffekter og instituttets rammer er blevet udvidet.

Instituttet deltog som toneangivende i konceptet og gennemførelsen af «Wahlverwandtschaft»-udstillingen; vi har planlagt og organiseret en stor del af ekstraprogrammet; vi har støttet ambassader, fonde og institutter, som ville deltage i programmet med konferencer og arrangementer. Skandinavistikstuderende kunne profilere sig via praktiske bidrag og deltagelse. I dette og kommende år vil de i forbindelse med udstillingen opnåede forskningsresultater blive offentliggjort i en egen række bøger. De skandinaviske mediers tilstedeværelse havde meget at gøre med aktiviteter af Nordeuropa-Instituts medarbejdere. En gruppe af unge socialforskere har undertiden forsøgt at markedsføre deres nordeuropæiske knowhow.

Disse aktiviteter er dog også et udtryk for en evoluerende forståelse af universitetsforsknings- og undervisnings rolle. Berlins politik og universiteter har siden 1990 bestræbt sig ikke kun på at udvide den kulturvidenskabelige kompetence, men også at profilere videnskaben gennem regional kompetence. Såfremt får John F. Kennedy-Institut for Nordamerikastudier ved Freie Universität sin særlige betydning, Frankreich-Zentrum ved Technische Universität og Großbritannien-Zentrum ved Humboldt-Universität. I hvert af disse tilfælde stiller de pågældende lande væsentlige midler til rådighed til personale, materialeindkøb og bøger. Takket være dette kan gæsteforskere og studerende regne med specielle arbejdsvilkår ved disse centrer. Nævneværdigt er i denne sammenhæng også det ansete Marc-Bloch-

Zentrum for socialforskning, som finansieres af den franske regering og som (af Humboldt-Universität) fik stillet seminarlokaler og kontorer til rådighed. Med stor ambition og ved hjælp af tyske og amerikanske midler opretter USA for tiden en «Amerikanische Akademie» i Grunewald.

Alt dette sker især i baggrunden af den evoluerende politiske og kulturelle betydning af Central- og Østeuropa, interesseforskydningen siden den kolde krig, men først og fremmest i kendskab til kendsgerningen, at Berlin skal betragtes som den største forskningsagglomeration i Tyskland. På trods af alle økonomiske rædselsmeldinger, som universiteter, videnskab og forskning i Tyskland konfronteres med, får stedet, ene og alene på grund af dets størrelse, en forbavsende tiltrækningskraft.

Samtidig har erfaringerne fra denne vinter vist, hvor grænserne for kulturudveksling forløber – interessen for de nordiske lande er i Tyskland i øjeblikket så stor, at behovene ikke længere kan dækkes med de lokalt til rådighed stående ressourcer. Engagementet i kulturudvekslingen bliver til belastning af de egentlige forsknings- og læreopgaver på universitetet.

Den svenske reaktion ...

I Sverige har man for så vidt reageret på en stigende efterspørgsel efter Norden i udlandet og de svindende ressourcer i de pågældende lande, idet den svenske regering har allerede siden 1997 stillet fem millioner kroner fra det nationale budget til finansiering af gæsteprofesserstillinger på de udenlandske universiteter. Fra det kommende vintersemester bliver en svensk forsker gæsteprofessor på Nordeuropa-Institut ved Humboldt-Universität for de næste tre år og han skal formidle den svenske kultur, holde forlæsninger og seminarer om svenske emner, vejlede svenskstuderende og dyrke egen forskning.

... og den norske

Den store Berlin/tyske interesse for Norge bliver altid tydelig i juletiden, når juletræet fra Drøbak bliver stillet op på Pariser Platz ved Brandenburger Tor og en storagtige norske kulturprogram vækker opmærksomheden på nationen i Norden. Overtagelsen af Skandinavien-udstillingen af det norske Folkemuseum kaster en lysstråle på de tysk-norske kulturforbindelser, som også har fået en særlig højagtelse på grund af Tysklandspræsidentens Roman Herzogs statsbesøg i juni. Til september organiseres der en videnskabelig konference i Oslo – «Wahlverwandtschaft omkring 1990» – i samarbejdet med universiteter fra Stockholm, Hamburg og Berlin. Samtidig bliver der i form af en workshop ført en diskussion på den norske

videnskabsakademi om forskningsforbindelser mellem Tyskland og Norge, og ikke mindst Ibsen Centret bliver en vigtig partner i kulturformidlingen over grænserne.

Vi har i sammenhæng med udstillingen peget specielt på en nordmand, som udover den romantiske maler Johan Christian Dahl som ingen anden repræsenterer et forbillede for det skandinavisk-tyske valgslægtskab. Henrik Steffens, født i 1773 i Stavanger, uddannet i København og Kiel, bliver undervist i den tyske romantik i Jena og Halle, i 1802 forgæves forsøger at opnå et professorat i København, vækker ved denne lejlighed det danske åndsliv, specielt Adam Oehlenschläger, den senere «nordiske digterkonge» til den romantiske tænkning, bliver dog professor i Halle, senere i Breslau, hvorfra han deltager i befrielseskrigene mod Napoleon. Denne «valgbeslægtede» bliver til sidst professor i naturfilosofi ved Berlin universitet, i årene 1834/35 som rektor, her underviste han til sin død i 1845. Han er den eneste store Skandinaver, som ligger begravet i Berlin.

At den norske regering har i tilknytning til førkrigstraditionen og i anledning af Herzogs besøg i juni måned, oprettet en Henrik Steffens professorat for norsk – tyske kulturudveksling på Humboldt universitet har sin logik i lyset af de skitserede politiske forandringer og den valgbeslægtede sammentræfshistorie. Samtidig skaffes der med denne beslutning et nyt instrumentarium til udvikling af det norsk tyske samarbejde, dernæst til den videnskabelige, men senere også til den kulturelle og politiske kooperation. Efter (Berlin)murens fald, efter afskaffelsen af øst-vestmodstæninger, kan der genoptages et nyt valgbeslægtet samarbejde, om ikke muligt fra førkrigstiden, så i det mindste fra det sidste århundrede. Enhver er derved bevidst – dette gælder i det mindste det politiske og intellektuelle overklasse i vores lande – at man derved ikke glemmer hvad da er sket i historien, for så vidt indbefatter dette professorat beskæftigelse med vores belastede historie. Udstillingen har vist hvordan dette kan og er sket.

En fælles europæisk kultur

A propos de grundlæggende overvejelser over sammenhængen mellem kultur og politik kan man konstatere, og ganske vist både på grund af de videnskabelige resultater og på grund af publikumsreaktion, at der findes et fællesskab indenfor den europæiske kultur, at der findes fælles rødder for den kulturelle europæiske identitet. Udstillingen har bevist, at der i den nuværende diskussion er noget galt med forståelsen af den mellemkulturelle kommunikation, at der stadigvæk er tale om *grænser* og *grænsegængere*, mildere sagt om *kulturformidlere*. Derved forudsættes et bestemt billede af det egne og det fremmede; der forudsættes også en politisk vurdering, nemlig den fra egen nationalgrænse, som angivelig ikke kun deler nationer, men også kulturer, identiteter og sågar «slægtskaber».

Imidlertid ved vi dog, at grænserne konstrueres kulturelt. Øresundsgrænsen mellem Danmark og Sverige, som har eksisteret siden 1658, blev som følge af Danmarks og Sveriges nationalisering til en national og kulturel. Vi ved imidlertid også, at af mangfoldige årsager behøver dette dybe geografiske indsnit, som Østersøen skildrer, ingenlunde *naturligt* føre til en kulturel grænsedragning – først de nationaliseringsprocesser og ikke mindst selvfølgelig udviklingen af nationalsprog har gjort Østersøen til en grænseskel.

Vi ved dog også at henover sunde, floder, hav og bjerge holdes og fordybes de kulturelle fællesskaber, som modsiger tesen om nødvendigheden af kulturelle og politiske grænser. Stater eksisterede tidligere hen over bjerge og hav og ingen opfattede dette som naturgivne nationale og kulturelle grænseskel. Af denne grund opfatter jeg som langt mere spændende og frugtbar at beskæftige sig med *fællesskaber* fra forskellige nationale kulturrum, i det mindste bliver de regionale kulturrum derved mere synlig og oplevet. Det *egne* bliver dermed betegnet som en del af det *fremmede* og det *fremmede* bliver oplevet som en del af det *egne*.

Et eksempel – for at blive i Norden – tilbydes af Tyskland og Danemark. De *nationale* grænser blev tit flyttet, dynastiske forbindelser konsoliderede (og belastede) disse sammentræf, sproglige og kulturelle fællesskaber lader sig identificere som dybtgående påvirkninger, den politiske og ideologiske historie har fået et billede frem, som er meget tydelig kendetegnet af kulturelt konstruerede modsætninger.

Man kunne dog også tage Norge og Tyskland, eller for den sags skyld Norge og Sverige, som objekt for betragtninger over de kulturelle fællesskaber. Vores udstilling har bevist, hvor frugtbart det er at vise dette sammentræf mellem mennesker – som tysker kan jeg ikke lide ordet «folk» – og kultur, at følge den berigende indflydelse og frastødninger. Man når undertiden ikke kun til den nye, på grund af nationaliseringsprogrammer forspildte forståelse af det *fremmede*, men man får endelig også selv nye indsigter. Frem for alt gør udarbejdelsen af sammentræfshistorien, valgslægtskabet og fællesskaber det tydeligt, at vi er underordnet nogle bevidste og ubevidste konstruktioner, som hele tiden bliver lagt på igen.

Men: det er ikke grænser som interesserer os – men politiske, historiske, sociale, økonomiske og kulturelle fællesskaber. Det 19. århundrede har konstrueret politiske modsætninger, og fra den tid betragtes de som naturgivne mentalitetsmodsætninger. Der findes kun en «Enten – Eller» mere. Hans Christian Andersen har lidt extremt på grund af national oplæsset dikotomi mellem tysk og dansk, følte sig bundet til begge; og Henrik Ibsen blev på en lignede måde stillet for et valg af egne folk, han kunne ikke være en god nordmand, når han var fastboende i Italien og Tyskland. Endelig er Knut Hamsun et særligt tilfælde i det tysk-norske valgslægtskab, hvor det betalte sig at følge begge kulturer.

Kulturens politiske betydning

I det 20. århundrede er vi dog henvist til fællesskaber. Epokebrudet i 1989 gjorde dette tydeligt: *forandring gennem sandhed*. Kulturen kan hjælpe os at forstå de politiske dimensioner af denne forandring. Når vi spørger os, hvilke politiske begivenheder mindes vi om, så dukker i kulturens *histoire á longue duree* en fremragende betydning op. Hvem ved, når det kommer til stykket, noget om den sidste tyske kejsers nord-*udenrigspolitik*? Er det ikke først og fremmest en erindring om hans *Nordlandsture*, som er uforglemt. Er det ikke dem, (og den usigelige Fridtjov statue), som er meget mere nedsunket i en kollektiv hukommelse og bliver altid nævnt. Er Dahl og Munch, Grieg og Ibsen, Björnson og Drachenstil ikke på samme måde opbevaret i denne kollektive hukommelse. Hvad minder mere konkret og politisk om fællesskaber end de *kulturelle* begivenheder.

Kulturen er en bærende kraft i forhold til den nationale hukommelse og derfor er kulturen politisk. Afskaffelsen af øst-vest-modsætningen har transporteret denne sandhed til overfladen og derfor bliver kultur det vigtigste politiske område i det kommende århundrede. Det bliver netop de kulturelle spørgsmål, beskrevet her i sin bredere forstand, som vil bestemme politikken – og ikke økonomi, miljø eller natur. De sidstnævnte camouflerer kun politikkens kulturelle dimension.

Epokeskiftet i 1989 har gjort denne betragtningsmåde med modifikationer muligt igen. Den 75 årige europæiske borgerkrig, som startede i 1914 (og har derved ideologiseret det 19. Århundrede – dette viser vores Skandinavienudstilling tydeligt) denne borgerkrig sluttede i det nævnte år. Mennesker i Prag, Gdansk, Budapest, og endelig i Leipzig og Bukarest solidariserede sig med den af Vaclav Havel såkaldte *sandhedens politik* og jæger deres magthavere overvejende til pension.

Når det 19. århundrede sluttede med udbruddet af den første verdenskrig og det 20. årh. med epokeskiftet 1989, så kan vi tilegne os nogle erfaringer, som er af betydning for politik og kultur. Jeg vil gerne forklare denne påstand ved at gribe tilbage til betragtninger og kommentarer fra udstillingens omgivelser. Det er ikke uvæsentligt, at vi har haft forskellige koncepter med hensyn til udstillinger i Berlin og Stockholm og at udstillingen her i Oslo også har en anderledes udformning.

En ny kultur efter 1989?

At udstillingen i Berlin og Stockholm, anderledes end i Oslo, sluttede med indsnittet i 1914, var af pragmatiske årsager. De til rådighed stillede kvadratmeter i museerne i Berlin og Stockholm var argumentet for at sætte udstillingens grænse på dette tidspunkt. Vi var dog enige om, at dette udgør ingen bestemmende grænse for den stillede opgave. Samtidig var for nogle udgangsperspektivet for det tidsmæssige indsnit bestemmende – året 1989.

Både for nogle kommentatorer og de skandinavisk-tyske forbindelser forestiller epokebruddet fra 1989 et indsnit, hvormed man kan håbe, at man igen tændte for lyset i Europa, for så vidt forbindelserne nu kan vurderes anderledes på ny igen. Denne fortolkning af de skandinavisk-tyske forbindelser tog, hvis man vil have det, året 1989 som udgangspunkt for indsnittet i historieskrivning: et nyt syn på 1914 fra perspektivet af 1989.

Jeg tror ikke på denne fortolkning af den simple grund, at som vi har vist, er dette nemlig ikke noget nyt for os, fagfolk. At tyskerne har stjålet deres tidlige nationale identitet fra skandinaverne (i det mindste for denne tid: meget vigtige bestanddele af den), var kendt for længst og har været anerkendt for en periode. Så vidt jeg ved, var det den danske germanist Carl Roos, som allerede i trediverne henviste til, at tyskerne senest i romantikken tilbagegreb efter de nordiske overleveringer og erklærte dem som germanske, af mangel på deres egen original mytologi og en «germansk» litterær overlevering. Dette identitetstyveri bestemte det tyske forhold til Norden i mindst 150 år og havde også tilbagevirkninger på egne skandinavistiske identitetsdannelse, som man kan se fra reaktionerne på udstillingen.

I 60-erne kom der til et stort opgør i den tyske skandinavistik, til en kamp så at sige, mellem «de gamle» og «de moderne». Personligt har jeg studeret skandinavistik hos «de gamle» og jeg glæder mig over «de moderne», som havde rørt ved det ømste punkt af den tyske skandinavistik, nemlig deres forvikling med nationalsocialismen og den ikke-eksisterende bearbejdelse af fortiden i efterkrigstiden. Dette var det område af de skandinavisk-tyske forbindelser, som blev uudtalt af mange, mange agerede det kun ud, de tyskfjendlige reaktioner i Danmark og Norge var legion, og de var forståelige. Det så ud til ikke at være noget spørgsmål, hvorfor egentlig en af de førende hoveder i den tyske skandinavistik (dengang kaldte man faget ikke sådan) som så også efter krigen skulle uddanne de næste forskergenerationer og påvirke dem stærk, hvorfor denne mand skulle gå i 30-erne i Uppsala i SA-uniform. Engagementet i «Ahnenerbe», ja det var simpelthen intet emne for SS-folkene efter anden verdenskrig; og hvis det skulle dukke op, så var det for denne tids typiske form for beroligelse.

Man kunne ikke skabe en fremtidsorienteret politik med de ideologiske forbehold, politiske fordomme og kulturel angst, for denne politik ville være låst fast ved det 19. århundredets principper; dette ville være politik af *absolut konkurrence*, politik af «Enten-Eller». Med forsvinden af øst-vest-modsætningen i 1989, forsvandt emnet, som overfyldte politik og kultur fra billedoverfladen, og horisonterne udvidedes. Det er kun ud fra *dette* perspektiv, at en nye fortolkningen af de skandinavisk-tyske forhold, som blev mulig i 1997/98, har en mening, men ikke mere.

Den europæiske mangfoldighed – konkurrence *og* samarbejde

Men jeg synes ikke at vores udstilling afspejler epokebruddet i 1989 så meget, men det nødvendigvis forsinkede brud i 1945, set fra mit tyske perspektiv. Derfor var det nødvendigt, at grænserne for den faglige beskæftigelse blev brudt op. Beskæftigelsen med den besværlige udarbejdelse af en lidelsesfuld historie måtte ikke overdrages til de skandinavistiske filologer, eller historiker, eller etnologer alene, fordi samarbejdet af dem allesammen var nødvendig til det. Dertil var det nødvendigt at overvinde de i det 19. århundrede oprettede faglige grænser; dertil skulle man erstatte den kulturelle konkurrencetænkning «Enten-Eller» med en tænkning som rettede sig mod et samarbejde, dvs. en politik, der bygger på at samarbejde.

Når Europa definerer sig igennem kulturel mangfoldighed, så er det politiske og kulturelle samarbejde ingen trussel for den nationale identitet, men det beriger den. Den rigtigt forstået europæiske udenrigspolitik er for så vidt blevet til en kulturel europæisk indenrigspolitik. Lige så meget som man skal vurdere det europæiske 19. århundrede kritisk på grund af dets ideologiske forvirringer, skal man henvise til de kulturelle påvirkninger, som opstod regionalt og lokalt mellem München, Wien, Düsseldorf, Dresden, Leipzig og Berlin på den ene side, og Stockholm, Christiania, København, Helsinki på den anden, for ikke at tale om London, Paris og Rom. Mellem disse byer, efter hvilke der benævnes regioner og nationer, opstod Europas kulturelle identitet. Det 19. århundredes «Wahlverwandtschaft» (*valgslægtsskab*) bliver dermed til et forbillede for det regionale samarbejde i det forendende Europa.

Med de historiske erfaringer som en kulturel viden, som hele tiden skal mindes om og bearbejdes, er konkurrence og samarbejde nødvendige. Med respekt for de andres kulturelle ejendommeligheder, som man især manglede i det 19. århundrede, behøver vi ikke at frygte andres indblandinger i de nationale tabuområder. Ingen Jantelov behøver at bevare den nationale selvbevidsthed for konkurrencen; indblanding er nødvendig.

Den store interesse for Skandinavien-udstillingen i Berlin, i Stockholm og i Oslo har sin begrundelse i fremlæggelsen af det kulturelle sammentræf og bevidstgørelsen af den utrolige nytte, som disse sammentræf havde for vores samfund. Det var en nytte, som kom ud af et afbalanceret forhold mellem konkurrence og samarbejde.

At dette forhold kom ud af balance i det 19. århundrede og først rigtigt i den første halvdel af dette århundrede, modsiger ikke tesen, men har snarere noget at gøre med den særlige ideologiske udretning og den politiske afsporing – trusler mod hvilke vi skal væbnes med vores årvågenhed.

Det ideologiske identitetstyveri, som tyskerne begik på skandinaverne i det 19. århundrede, var sådan en forvirring.

Hvis tesen om, at bearbejdelsen af den «nordiske» historie har meget mere tilfælles med 1945 end med 1989 er rigtig, set ud fra det tyske perspektiv (hvor det ikke kan nægtes, at 1945 og 1989 hænger sammen), så er det berettiget, at man præcis *nu* skulle sige sågar: at først nu når Goethe-Institutet er blevet lukket på Island, den kulturelle moderø – det er sandt! – nu er *det nordiske* forsvundet fra den tyske disekreds og sejler nu uden den tyske attraktion i den postmodernistiske tåge ...

Germany 's Strategic Interests in Relation to Norway

Dr. Volker Stanzel, Utenrikspolitisk rådgiver for det Tyske sosialdemokratiske parti i den Tyske forbundsdag

As we approach the 21st century, Europe faces numerous challenges. These challenges are not only new but also constantly changing.

- Interlocking the integration of Western Europe with the democratic and economic development of Eastern Central and Eastern Europe,
- redefining the new European identity and transatlantic partnership,
- crisis management and guaranteeing future security and stability in Europe.

These are issues which demand a common approach. More importantly, our security institutions do not only serve military defence purposes anymore but, simultaneously, they are crucial instruments in facilitating the transition to democracy and prosperity in Eastern Central Europe, and to support Russia's democratic and economic transformation. These challenges will put all our policies, structures and capacities to the test. The consequences are twofold:

- Politically, the reform and the opening of the EU and of NATO have become the turnkey of our vision of a European order of freedom and peace. By inviting Central and Eastern Europeans to join, the Union as well as the Alliance opened a new era in the process of European integration. NATO and the European Union are proceeding hand in hand. However, the first rounds of NATO and EU enlargement are only the beginning of the process of overcoming the division of Europe. Therefore, it is important to develop coherent opinions on the structure and functions of a future European system of security and cooperation.
- Militarily, collective defence and the preservation of close Euro-Atlantic ties remain the core function of NATO and the WEU. Their military capabilities must cover the entire spectrum of possible activities ranging from rapid and coherent reactions to local crises all the way to international peace-keeping missions.

When we Germans try to weigh Norway's role within this framework, we have to take its particular position into consideration. Norway as one of the northern-most countries within the NATO area guarantees peace in Europe from a particularly exposed geographical position. On the one hand, it has thus helped secure the basis

for the path Western policies took, policies that contributed to the fall of the Iron Curtain and to the unification of Germany. There remains a tie of mutual solidarity (even more true in the case of my party, the party of Willy Brandt). On the other hand, given our different positions, it would be natural if interests diverged. Germans need to have Norway's very own concerns in mind when we develop a vision of the future European security arrangement. Let me, to begin with, describe the major elements of such a future arrangement- which, certainly, still is in statu nascendi.

A "European Security Architecture" is something many politicians and academics think and discuss about. However, an "architecture" implies that a blue print for construction exists and it only needs to be implemented. The idea of such a blue print, however, contradicts our European traditions. These traditions reflect the cultural diversity of many different peoples and nations, and they often result in different interests. On the basis of our common values and principles we search to balance these diverging interests. We do this for instance within the framework of the European Union or in the far greater framework of the OSCE. During the cold war multiple institutions and concepts were created which together hardly resemble anything like a "blue print". It may therefore be a vain ambition to try for a "security architecture." Furthermore, it is difficult to predict what shape a future Europe will take. The Transatlantic Community on its part also is subject to continuous changes. Therefore, Europe has to make do with institutions which have a different character and overlapping competence and activity. It has, however, to continuously work on flexibly adapting these institutions to ever-changing circumstances.

I. Achievements

Let me briefly enumerate the most important initiatives and actions taken by the Alliance in trying to adapt to the post-Cold War world since NATO members agreed upon a new strategic concept at the Rome summit in 1991:

1. Aiming to adapt NATO structures, the concept of Combined Joint Task Forces (CJTF) was introduced in early 1994. It enables groups of NATO members to utilise NATO structures for limited military actions outside NATO territory. This increases the flexibility of NATO members and enables them to react to local crises, especially in Europe. The CJTF approach strengthens the "European pillar" within NATO. This stronger European pillar is one of our major goals.
2. The CJTF-approach has created a framework for possible *future* NATO activities. At the same time, the Alliance has *already* shown its ability to successfully carry out peace-enforcing and peace-keeping actions. The fruitful co-operation

with Russia within IFOR and SFOR has greatly added to a substantial increase in mutual respect and trust between two former adversaries.

3. Established in 1994, the Partnership for Peace (PfP) was a complement to the 1991 North Atlantic Co-operation Council (NACC). The NACC was replaced in 1997 by the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC). With its 44 members, the EAPC combines the political exchanges inside the NACC with the military aspects of the PfP. It provides for a framework of continued consultations to promote security and stability in all of Europe, and seems to have become a central element in the process of bringing Americans, West, Central and East Europeans closer together in matters of collective security.
4. In May 1997, NATO signed the "Founding Act" with Russia. Both sides agreed to create a Euro-Atlantic region of lasting peace in the spirit of co-operative security efforts. A Permanent Joint Council (PJC) was set up to introduce an ongoing dialogue about all questions of security in Europe. Following the example of the Founding Act, the "Charter on Distinctive Partnership" was signed between NATO and Ukraine in July 1997. In addition to a mutual accord not to use violence against one another, the paper also underlines the principle of undividable security in Europe. Mutual security can only be secured by joint efforts. We must not underestimate the value of these two NATO agreements with Russia and Ukraine, two countries of central importance to European security.
5. In the Maastricht Treaty, WEU was defined as a contribution to the strengthening of the European pillar in NATO. The decisions taken at the Petersberg Conference define the primary tasks of WEU as being military actions, peacekeeping and peace-enforcement measures. Other tasks include the integration of the three NATO countries who do not belong to the EU (Turkey, Norway, Iceland) into "Associated Members", the integration of ten East Central European countries to "Associated Partners", as well as the integration of neutral EU-countries (Austria, Denmark, Ireland, Finland, Sweden) to "Observers". These countries understand that membership in WEU is only possible as a first step to full membership in NATO not as replacing NATO membership. On the basis of the Maastricht Treaty, the decisions taken by the NATO Foreign Minister Council in Berlin in 1996 possess three main elements: European deployment institutions inside of NATO's command structure, rules for the deployment of NATO capabilities under the political control and strategic leadership of WEU, military planning and exercises for WEU-led operations using NATO resources. The Treaty of Amsterdam of 1997 has not yet been able to clarify the relationship between EU and WEU. At the European Council we discussed proposals reaching from a complete integration of WEU into EU to a directive authori-

ty of the European Council over WEU up to the finally agreed upon smallest common denominator, that is a compromise making WEU to not much more than a police organisation which does not yet possess the operative capabilities to pursue a strategy in the framework of the Common Foreign and Security Policy of the EU.

6. Within the flexible framework of mutually reinforcing institutions, the OSCE will be a major instrument of preventive diplomacy for conflict prevention and of crisis management. It is the only European/Transatlantic Institution in which the countries of Europe as well as of North America and of Eastern Europe and even Central Asia are equal partners. If the geographical sphere of OSCE is large, so is its notion of security. It does not only contain military questions but ethnic tensions, economic imbalances, organized crime, lack of rule of law, environmental threats are also part and parcel of the OSCE risk analyses. There are the definition of human rights, the work of OSCE as a lead agency in the field of election observing, the OSCE code to prevent conflicts, control armament and build up trust and security. The major task of the OSCE during the year of the Polish presidency is the furtherment of the European Security Charter. It is meant to describe the security aspirations of all OSCE members and should be passed at an OSCE summit in 1999- then under the Norwegian presidency.
7. We may fairly say that NATO succeeded in coming to a decision on admitting the first three new members fast – contrary to the expectations of many observers on both sides of the Atlantic and on both sides of the former Iron Curtain. However, we cannot afford complacency. We have to continue. Let me point out the major reasons:

- Germany and Western Europe have an interest to "export stability" to Central and Eastern Europe. To Germany in particular, Eastern Central Europe represents its immediate neighbor. Unrest or upheaval in this area would have direct political and security implications for Germany, as well as for Western Europe (and also for the United States).

- Germany and our Allies have an interest to extend the sphere of European integration. Integration furthers peace and democracy and promotes our economic prosperity. The German perspective is, to some extent, the result of a long and unfortunate historical experience: To be surrounded, for a period of at least 300 years, by countries that Germany was never strong enough to dominate and who in turn were never strong enough to dominate Germany. The great success of post-war European history is that we managed to transcend this dilemma. Through the process of Western European integration we wove the interests of

all member states together. Today, whether small or large, no EU country has to fear that a fellow member may act against its interests. This spirit of cooperation has entirely eliminated the possibility of war in Western Europe. That is one major reason why we need to pursue this same kind of integrationist policies to the East that were so successful in the West. As far as the US is concerned, it cannot want crises in Europe to spill over, and therefore, NATO enlargement lies in the interest of America too. Still. it is not an easy task. Not only does each country in Eastern Central and Eastern Europe have its own unique political traditions and structural problems which often pose obstacles to democratic reform. There is also the fact that we in the West have come such a long way on the path to a united Europe during the same forty years that the Soviet Empire hardly changed. Economically, it is also difficult to aid countries accustomed to state planning make a transition into a free market economy without dangerous social upheavals. Opening the Atlantic Alliance and the EU, therefore, means closely co-operating in order to achieve an enormous transformation in a ridiculously short period of time.

II The Northern Dimension

Taking all these achievements as landmarks, where does Norway stand? Norway's interests are for itself to define. From the German point of view, I see three major fields for Norway to continue, and build upon, its specific traditional contribution to European security.

In Norway, the Western Alliance and Russia have a common border. This fact has led to specific Norwegian experiences. "From 50 years of dealing with Russia we have learned that no semblance of a relationship based on treaties must be allowed."- This is a quote of a Norwegian expert in security matters. This Norwegian experience is more important now that NATO tries to develop a stable new relationship with Russia. There is no military threat facing Norway today. However, the political situation in Russia is still characterised by instability, thus making Russia dependent on other neighbours. Russia's nuclear inventory as well as its geographic position need particular attention. Therefore its military strength should continue to serve as one of the benchmarks for the Alliance's military planning. On the other hand, the potential for enhancing future co-operation lies mainly within a multilateral framework. Here, we can build upon the encouraging development of democracy in Russia. In view of Russia's problems and in view of its continuing refusal to accept the meaning of the new NATO, we need patience. The great step forward will be an addition of small steps. Norway, as Russia's direct neighbour must do its utmost to further encourage Russia to become a constructive partner within

the wider European environment. Regional co-operation at or across the borderline between alliances has a stabilising effect. It creates trust and confidence, it defuses conflicts. In my view, work in the **Barents Sea Council**- initiated by Norway- is exactly what we need to pursue and to do. (And it is important to see that the Barents Sea Council while promoting regional co-operation does not intend to regionalise security, something that would be tantamount to planting the seed of self-destruction into NATO!)

The **Baltic Sea Council** and the Finnish initiative for the "**Northern Dimension**" are both regional activities that also need strong Norwegian support. This is needed as a contribution to if not solving the Baltic problem, then at least defusing it. Already at Madrid, Slovenia and Romania were named as potential new members of NATO. If the political and economic reform processes continue to stabilise, there should be nothing in the way of accepting them as NATO members. The same might be possible in the case of Bulgaria. In the case of Slovakia a change to a stable democratic development is the precondition for its opening to NATO. All of these possible new members do not concern Russian interests more than for instance the NATO membership of Poland. This is different in the case of the Baltic countries. They want to join NATO. They are historically and morally justified to do so because their independence was destroyed through the secret treaty between Hitler and Stalin. If the Russian Duma recognised this historical crime as much as the German Bundestag did, it would feel morally obliged to support the independence and security of the Baltic countries! The Duma, however, does not act that way-yet. It is this attitude together with the memories of the past which make for the feeling in the Baltic countries that they are threatened by elements of present Russian policies. On the other hand: Although Russia has not yet ratified its border treaties with Estonia and Latvia (even though both countries renounced territories which had been taken away from them by the Soviet Union only after 1940), Russian criticism of the position of Russian minorities in Estonia and Latvia is justified in some points. The EU and NATO should support the Russian argument here. There remains the question whether NATO; despite of the No from Moscow and despite of the politically and geographically exposed position of the Baltic countries, is able to offer them the perspective of a membership in NATO. This is not an unrealistic perspective. However, it is unrealistic to hope for a realisation of this perspective already for the next phase of NATO's enlargement which hopefully will be begun in 1999. We will not have a sufficiently strong consensus among NATO members that we could risk to endanger the NATO-Russia relationship so soon after the first phase of NATO enlargement. In the short term view therefore there only remains the alternative of EU membership which was offered to Estonia and, hopefully, soon will be offered to the other Baltic countries, and to intensify bilateral

and multilateral foreign and security policy co-operation. This co-operation cannot replace integration, but it can prepare it. Therefore, while the time-frame for the realisation of the perspective of membership must remain unclear, NATO should concretely confirm the goal of integration of the Baltic countries into NATO. All this goes to show how complicated the problem is we have at hand- and I have not even spoken about strategic implications of a Baltic NATO membership, a point that plays an important role in the US! All in all, it is a subject that deserves commitment from the Nordic countries, and here foremost from Norway, our NATO partner!

Why do we observe that hardly any other country (apart from Britain) stresses the necessity of a clear transatlantic orientation of the Alliance as much as Norway? It is a consequence of the fact that Norway is a member of only NATO and not of the EU. How can Norway influence security decisions that will have been prepared inside the EU once EU and NATO have come closer within the European Defence and Security Identity? It is no surprise that Norway insists on maintaining the "old NATO" while developing an new NATO at the same time. Why, again, does Norway insist on having only two regional commanders in NATO?- clearly to guarantee the future connection of Northern Europe to Central Europe also at a time when possibly more attention shifts to Central Europe where the new members are located. In Germany, we are confronted with a completely new security environment, and we cannot disregard this fact as it means that the Berlin Wall is gone. The security environment of our major NATO allies in Europe has changed as much; but it is easier in France or Britain to overlook how much this new situation demands of us. In Norway however, the change in its security environment also can hardly be overlooked. Even though there is no Berlin Wall that has tumbled, the Soviet threat was closer than to most NATO countries, the memory remains, and not only the memory, if I may allude to this spring's espionage case in Oslo. Therefore Norwegian strategists very similar to our German security experts have no way around considering new ways to guarantee at least the same level of security as in the past. The third area where Germany therefore needs Norway is in co-operating in the **development of concepts** on what NATO is going to look like in the next century!

Having said this, we need to pay attention to the major points of contention inside the Alliance where Germans and Norwegians usefully may apply their strategic creativity.

II Points of Contention

New concepts within the Alliance show only one side of the picture. Given the enormous tasks we face, we have our fair share of disagreements:

- At the CSE negotiations in Vienna the US recently introduced a proposal to raise the ceiling on the number of Allied troops permitted on the territory of Alliance member states. Already, Russia demands a higher ceiling for its own troops in certain regions as well. Some of us Europeans suspect that the American goal is to make the European territory of the Alliance a basis for its national power projection into the Near and Middle East. If the US pursues a new national strategy here which also concerns America's allies, it has to consult them in time.
- Then, there is the question of "out of area" deployments. We Germans feel inhibited about any military involvement outside NATO territory and regard this as a lesson from our history. To intervene "out of area" could be the first step of a future aggression. We do realize, however, that other countries – former victims of Germany – draw very different moral conclusions from the Nazi experience. Peter van Walsum, the Dutch Ambassador to Germany, often notes that today the lesson Dutch school children learn from World War II is how essential it is to be ready for military intervention to safeguard freedom; how essential it is to stand up and fight against aggression. We tried to cope with this problem. In December 1997, the SPD Party Congress in Hannover passed a resolution that German soldiers can participate in "out of area"-missions provided that the mandatory power is given by the United Nations. This is, especially for my party, a big step into contentious territory. But it is a step forward.

Another major problem is the previously mentioned so-called "European Pillar". Presently and far into the next century, no single European power will be able to possess the same political, economic and military strength as the United States. This special position of the US within an Alliance of equal nations continues to worry Europe over overly strong American influence as well as on the other hand the US over an unbalanced distribution of obligations. The EU aims at enabling Europe to carry its deserved share of responsibilities and burdens. The introduction of the Euro will promote political cohesion, but, at the same time, EU enlargement of the EU will not allow Europe to transcend its present limits into the sphere of a full political union. Without political dynamic then, how to build this independent European pillar? Here we have one of the reasons for American reluctance to help translate the Berlin decisions of NATO into reality. It is the American fear to loose some of its decision making freedom whenever the deployment of national American resources is concerned.

At the same time, in the US new concepts on future strategies of the Northern Atlantic Alliance appear, and they are part and parcel of further strategic considerations concerning its role as a global leader. In this era of globalization European powers as well as the EU as a whole have economic, political and securi-

ty interests reaching far beyond their own region. The global interests of the USA, the last remaining superpower, reach even further. European states regard their newly won post-war security as of prime importance. Previously unimaginable security and peace has returned to the East and West of the former Iron Curtain. Newly appearing threats do appear considerably smaller compared to the situation before 1989. The situation of the USA, which never had an Iron Curtain border, is quite different. Newly appearing threats are of greater importance: Proliferation of weapons of mass destruction, international terrorism (still mainly aimed at the US), regional conflicts and armed conflicts in countries directly concerning American interests. It is obvious, then, that the USA asks why a successful organization like NATO cannot be used towards a comparable goal as during the time of the Cold War, i. e. to decrease threats,- this time out of area.

It does not make much sense if Europeans complain about the unilateralism of the US and put the responsibility for their own lack of success on the other side of the Atlantic. If Europe wants to create a European pillar which is able to carry the Alliance, and, in the future, if Europe wants to remain a viable partner of the US, it has to be able to act on its own inside the existing security structures in Europe. In almost 50 years, NATO has become the world's most stable multinational community. This stability has to remain reliable if we want to be prepared for the problems of the next century. The structure of the Alliance will have to adapt to circumstances. One element of this adaptation is the "European Pillar" of our own European Security and Defense Identity. However, it must be we Europeans who build it.

Presently, the development in the Kosovo demands our attention. Relevant decisions have been taken in Brussels. Still, we must note clearly how weak NATO and all other security institutions have proven themselves to be in the course of the last few months. If we talk about security in Europe, in future it must be possible that Europeans come to common conclusions on how to solve problems of the Kosovo kind. Europeans must be able to voice their concerns as well as present their position to their North American partners. And they must be able to translate their decisions into action.

III Conclusion

Let us not conclude our observations with bitterness over the deficiencies in our security institutions I enumerated. Where might NATO go from where we stand today? The Secretary General of NATO, Javier Solana, reminded us at a recent SPD conference in Berlin:

> "We must not think about the transatlantic relationship as a mere defence community. Rather, it is a community of values and action for a much broader set of challenges: security, economic, social, environmental".

Solana's statement is similar to our Social Democratic Party's concept of a "Civil NATO". A Civil NATO should go beyond the classic sphere of NATO activity, but simultaneously strive for the same closeness across the Atlantic, be it in economics or culture. Similar ideas came from Washington where the Institute of International Economics proposed a "North Atlantic Economic Community" (NATEC) allowing Transatlantic partners to pursue qualified proposals for further improvement of Euro-Atlantic relations. These are examples how we should be getting ahead. Considering the wealth of problems we face, it is important that we began with vigour, and it is important that we continue.

When Norway ratified the enlargement agreement of NATO on 30 March of this year against only five "No"-votes, you beat both us in Germany and the United States, demonstrating that Norway embraces the concept of a new NATO. At the same time you stated your own concerns: Continue opening NATO- something which in Germany most of all the Social Democratic Party proposes -; finding an arrangement for the Baltic countries; develop the relationship of NATO to Russia in the spirit of the Founding Act. Germany on its part has asserted its course by supporting the enlargement not only of NATO but also of the EU, and by becoming a member of the European Currency Union and of the Euro countries. We know that Germany and Norway inside NATO are bound together in some special areas. Take the Strong Resolve Manoeuvre, take our co-operation in BALTAP, the Allied Mobile Force and the Composed Force. This is all fine. However, to return to my main point above, this is not enough. Both Germany and Norway are confronted with the new challenges of the post-Cold War period in a much more direct way than most of our allies. We therefore know better than many others that there is no viagra against impotency of thought. Discussions about the future shape of the political and institutional structures in Europe abound, they are heated and intense. Across the Atlantic as well as among us Europeans many proposals, concepts and ideas have been exchanged. We need this discussion because the new challenges offer us new opportunities. With the risk of a massive military conflict in Europe diminishing, we have the historic chance of establishing a long-lasting era of peaceful co-operation. It would bode well if both Norwegians and Germans contributed to it.

Tyskland i norsk samfunnstenkning

Professor **Rune Slagstad,** Institutt for samfunnsforskning

I.

Anton Martin Schweigaards dannelsesreise på det europeiske kontinent tidlig på 1830-tallet gikk via Berlin, hvorfra Schweigaard kunne melde hjemover at tyskerne var i full gang med oppryddingen etter Hegel, som nettopp var død. Schweigaards reise endte i Paris der han møtte Heinrich Heine. Etter samtaler med Heine publiserte Schweigaard, den gang en ung mann på 27, sin studie «De la philosphie allemande» i tidsskriftet «La France Litteraire». Schweigaards studie var formet som en nordmanns advarsel til franskmennene om den tyske filosofis farer og fristelser: «Den tyske Filosofi har gjort meget Ondt, den har ført mange gode Aander vild; det er paa Tide at gjøre det af med den.» Det var Hegel, men også Kant Schweigaad hadde i tankene. Mot den tyske idealisme stilte Schweigaard sitt budskap om dobbel herkomst: en instrumentell nyttetenkning med utspring i den franske opplysningsrasjonalisme og en positiv empirisme, en «Erfaringens Methode», som han kalte den, av engelsk karakter.

Schweigaard ble en av embetsmannsstatens store skikkelser- en av dens fremste handlingsideologer som formet det norske system etter sin ungdoms ideologiske program. Men det er galt å hevde, som enkelte, at med Schweigaard ble den tyske tenkning gjort uvirksom i det norske system. Det karakteristiske for embetsmannsstatens periode (1814-1884) var spenningen mellom i det minste to motiver: Et motiv var en empirisk orientert nyttetenkning av fransk og engelsk herkomst. Denne ga form til den fremvoksende kapitalisme såvel som til det statlige styringsapparat. Den ble pregende i såvel embetsamnnsstaten og i venstrestaten som etterfulgte denne i 1884. Men dominans skulle denne Schweigaard´ske nyttetenkning først få i arbeiderpartistaten, altså i Gerhardsen-epoken i tiårene etter 1945. Et annet motiv var den identitetsskapende dannelse: nåtidens forankring i det fortidige. Det var, ssom Brnd Henningsen påpekte i sitt foredrag, et nordisk romantisk motiv, med paralleller i tyske romantiske forestilling med Herder og Hegel som bakgrunnsskikkelser.

Embetsmannsstaten var et kunnskapsregime med en særegen forening av kunnskap, makt og verdi med to dominerende vitenskapelige kunnskapsformer: jussen, som var tidens samfunnsvitenskap, og filosofien med nærhet til teologien, som var tidens dannelsesfag. Jussen hadde sine ideologer i Schweigaard, Stang og Aschehoug, filosofien sine i Welhaven og Monrad. Welhaven var også filosof, en underkjent filosof vil jeg si. Han kom fra Schweigaards krets, men sto i opposisjon

til Schweigaards nyttetenkning. Det var den tyske idealisme som var Welhavens filosofi. Den delte han med Marcus Jacob Monrad som var professor i filosofi fra 1851 til sin død i 1897.

Skal en forstå embetsmannsstatens ideologi, må en ha klart for seg begge disse to strømninger- den engelsk-franske nyttetenkning og den tyske idealisme. Det har ikke vært tilfelle hos de to som mer enn noen andre har preget vårt bilde av denne idéperiode i det norske system: Anathon Aall og Jens Arup Seip.- Aall foretok en summarisk henrettelse av Monrad: «Dommen over Monrad og hans gjerning som lærer i filosofi er gjennemgaaende ugunstig(...) Almindelig er det at gi just ham skylden for, at filosofien førte en hensygnende tilværelse i Norge paa en tid da den gav aandslivet sterke og frugtbare tilskyndinger utenlands.» Det som ikke fremkommer i Aalls fremstilling, er Aalls eget bidrag til den filosofiske uttørring i Norge etter Monrad. Aall var professor i filosofi fra 1906 og ble selv en bannerfører for den nye ånd som førte filosofien bort fra sin tradisjon og over i den positivistiske vitenskapelighet. I pakt med tidens ånd forlot Aall filosofien til fordel for eksperimentalpsykologi. Aalls etterfølger i 1939 var Arne Næss som riktignok ikke var Aalls kandidat; Næss´ positivisme var av et mer moderne slag enn Aalls «gammelpositivisme» (Arne Næss). Det var først med Hans Skjervheim, Næss´ hovedopponent, at det hele ble annerledes: Skjervheims gjenoppdagelse av Kant og Hegel på 1950-tallet førte tilbake også til Monrad, den betydeligste filosof i vår tradisjon.- Jens Arup Seip, som var den fremste politiske idéhistoriker i Gerhardsens epoke, prøvde om mulig å grave Monrad ytterligere ned: «Monrad var for det første teolog, for det andre hegelianer. En teolog tenker annerledes enn folk flest. Ingen teolog (om han tar sin teologi alvorlig) er sentral i åndshistorien, og ingen hegelianer står sentralt i teologien. Monrad så verden som fra et bur med dobbelte sprinkler. Dette gjør ham unektelig mindre interesant både som personlighet og som tidsfenomen.»

I dag ser vi annerledes på det hele. Monrad var en av 1800-tallets store dominerende intellektuelle skikkelser med en allsidig virksomhet. Han var estetiker, religionsfilosof, politisk ideolog. Han er blitt kalt «1800-tallets mest betydelige norske litteraturkritiker»- det var han «som normerte Wergeland til klassiker og som straks så talentet til Ibsen» (Arild Linneberg). Han hadde et omfattende forfatterskap fra avisartikler til lærde avhandlinger. Hans **Tankeretninger i nyere Tid** (1874) ble en filosofisk bestselger i Tyskland: Det var gjennom denne studien Kierkegaard ble kjent for det filosofisk interesserte publikum i tysk kontekst. Og Monrad var ikke minst lærebokforfatter. I et halvt hundreår var det han som skrev lærebøkene til «annen-eksamen», datidens examen philosophicum, obligatorisk for alle studenter. En av disse var Monrads Ethik som kom i en rekke opplag etter utgivelsen i 1851. Det perspektiv som dominerte var det samfunnsetiske: overgangen fra individualetikk til samfunnsetikk, fra «moralitet» til «sedelighet», fra Kant til Hegel. Samfunnsinstitusjonene ble ut fra Monrads synsvinkel kroppsliggjøringer av fellesskapets

normer, som den enkelte samfunnsborger kunne anerkjenne- eller ikke anerkjenne- som sine egne. Den gir et bilde av embetsmannsstatens dannelseslære i dens virksomme form.

II.

Embetsmannsstatens sammenbrudd i 1884 førte til at det gamle kunnskapregime revnet. På den ene side ble tysk et de moderne dannelsesspråk som avløste latinskolens gamle univers. Men på den annen side hørte tysk filosofi og samfunnstenkning på mange måter til det synkende regime. I det nye regime- venstrestaten (1884-1940)- skilte filosofien og teologien lag også derved at teologien bevarte sin tilknytning til det tyske- lutherdommen var jo et tysk produkt. Begge de to kirkelige hovedfløyer- den pietistiske, anført av Gisle Johnson og Ole Hallesby, og den liberale, anført av Johs. Ording og Kristian Schjelderup- hentet teologisk ammunisjon fra tyske universiteter. Striden som førte til opprettelsen av Menighetsfakultetet i 1907, var i mye en strid om tysk teologi. Norsk teologi skulle gjennom venstrestaten og arbeiderpartistaten bevare den tyske kontinuitet. Men det var en kontinuitet med ulike adresser: MF-teologene dro gjerne til Erlangen- Universitetsteologene til Göttingen og Tübingen. Men felles for de to stridende fløyer var en distanse til en teologisk samfunnstenkning. Det skulle først endre seg nå i de siste tiår med en teologisk vending mot samfunnsetikken på begge de tradisjonelle fløyer. Det begynte med en enslig teologisk svale på slutten av 1950-tallet, nemlig Tor Aukrust og hans verk **Mennesket i kulturen** (1958) og så på midt på 60-tallets hans store tobindsverk om **Sosialetikk** (1965-66). Aukrust er en av etterkrigstidens fremste teologer som ikke slapp til ved de teologiske fakulteter. Hans verk bygger på tysk samfunnstenkning i en egenartet samfunnsteologisk syntese av Freyers verdikonservatisme og sosiologisk ny-marxisme. Jeg ser Aukrusts sosialetikk under arbeiderpartistaten som en slags sosialdemokratisk pendant til Monrads etikk under embetsmannsstaten.

Jussen bevarte båndene til det tyske også etter 1884. Tilknytningen ble svakere gjennom mellomkrigstiden og ble nærmest borte etter 1945.- Hovedskikkelsen var Francis Hagerup som ble professor i 1887 med et rettsvitenskapelig program i eksplisitt opposisjon til Schweigaards empiriske nyttetenkning. Hagerup ville åpne nettopp for den tyske rettsvitenskap Schweigaard hadde advart mot. Hagerup har med norske historikeres manglende sans for det rettslige og ikke minst det tysk-rettslige blitt søkt plassert på et historisk sidespor, i en reaksjonær juridisk forskansning mot den demokratiske ekspansjon. I dag ser vi at Francis Hagerup raker over alle i norsk rettsvitenskap etter 1814. Sentralt i hans rettslige moderniseringsprosjekt sto «Tidsskrift for Retsvidenskab» som Hagerup etablerte i 1888. Det ble det sentrale rettsvitenskapelige tidsskrift i Skandinavia, med Hagerup som redaktør fra 1888 til

sin død i 1921. Mer enn noen annen markerer han det moderne gjennombrudd i rettstenkningen, nemlig den systematiske utarbeidingen av jussen som en autonom vitenskap. Hagerup gjennomførte sitt prosjekt på en rekke rettsområder med basis i tysk «konstruktivistisk» rettstenkning.

Fra Hagerups rettslige virke lar jeg det bli med ett eksempel: utviklingen av en ny strafferettsdiskurs i samarbeid med professor Bernhard Getz. I tråd med tysk kriminologi ble den gamle, moralsk funderte kriminalitetsteori forlatt til fordel for en samfunnsvitenskapeliggjort strafferett basert på en analyse av kriminalitetens årsaker. Et nytt syn på straffens funksjon vant frem- og en ny tenkemåte: straffens preventive virkning. De yngste ble løftet ut av strafferetten- ikke et spørsmål om straff, men om behandling og oppdragelse. Det var en tankegang i tråd med tidens oppdragelsesoptimisme: menneskets foranderlighet under kyndig vitenskapelig veiledning. Den nye sosialt reflekterte strafferett førte til en rekke reformer med straffeloven av 1902 som kulminasjon. Denne ble mønsterdannende i europeisk kriminalrett.

Endringen i den juridiske diskurs viser et nytt kunnskapsregime under etablering, med det pedagogisk-oppdragende i sentrum. Venstrestaten ble skolefolkets storhetstid, med markante pedagogiske skikkelser i det offentlige rom. Det overordnede for dette skolefolket var det pedagogiske perspektiv på samfunnet, med skolen som nøkkelinstitusjon: samfunnet som et pedagogisk rom. Temaet var folkestyrets befesting gjennom folkedannelse, «folkeuppseding». Den sosiale realitet skulle også bli en sedelig realitet.

Sin fremste ideologiske mentor fikk folkedannelsens pedagogiske fløy i Erling Kristvik, som var en lærer-intellektuell med Volda Lærarskule som institusjonell kontekst. Kristvik var overhodet «vestlandslærerens» ideologiske inkarnasjon. Kristviks hovedverk var de tre bind om **Læraryrket**, **Sjelelæra** og **Elevkunna**, hvis første bind utkom i 1925. Dette var nøkkelpensum i lærerutdanningen gjennom de neste tiår frem til 1950-tallet, og noen steder enda lengre. I kraft av sin formende betydning gir det i seg selv et viktig innblikk i en hegemonisk tenkemåte blant skolefolket i denne perioden. Men i tillegg kommer at Kristviks bøker var noe langt mer enn tradisjonelle lærebøker. Det dreide seg om intet mindre enn en særegen, systematisk utviklet sosialfilosofi, en pedagogisk sosiologi, som inspirert av de sosiologiske klassikere, bl.a. Ferdinand Tönnies.

Det var lenge en utbredt oppfatning at det ikke hadde vært noen nevneverdig sosiologi i Norge mellom Eilert Sundt og Vilhelm Aubert. Dette bilde må revideres. I senere år er vi igjen, av bl.a. Arvid Brodersen og Erik Rudeng, blitt minnet om Sigurd Ibsens fortrengte sosiologiske forfatterskap. Det har vært påpekt som forunderlig at overgangen fra det tradisjonelle til det moderne samfunn i de skandinaviske land ikke fikk en tilsvarende sosiologisk selvrefleksjon som i Tyskland.

Denne observasjon stemmer imidlertid ikke ved nærmere ettersyn, iallfall ikke for Norges vedkommende. For her fant det sted en vidtgrenende sosiologisk selvrefleksjon, men på en måte som ikke var umiddelbart identisk med den klassiske sosiologis. Flere slike «sosiologer» kunne nevnes; en av dem var Erling Kristvik som var en betydningsfull norsk samfunnstenker som av etterkrigstidens hegemonikere er blitt søkt stuvet bort i et intellektuelt kjellerkott på det mørke Vestland.

Kristvik var åpenbart meget vel orientert om både den pedagogiske og den sosiologiske forskningsfront i mellomkrigstiden. Den nye sosiologi etter klassikerne Tönnies, Durkheim og Weber manglet ifølge Kristvik blikket for samfunnet «som eit heile». Den sosiologiske kunnskap besto gjerne av «ei uhorveleg mengd med kjensgjerningar, jamføringar, korrelasjonar o.s.b.». «Serleg er den sosiologiske granskinga i U.S.A. komen inn i allslags blindgater på denne måten», kunne Kristvik fastslå allerede i 1937.- Kristvik var opptatt av å begripe samfunnets egenart som et kollektivt fenomen, forskjellig fra så vel natur som individ: «Nokre av dei mest banebrytande sosiologar såg i si tid på samfundet som ein **organisme** i meir eller mindre bokstaveleg meining. (...) Alt dette var avvegar. Samfundet er ingen ´organisme´ i biologisk tyding.» Særlig distanserte Kristvik seg fra den biologistiske samfunnslære som ekspanderte i 30-tallets Tyskland, der en oppfattet «folket» som «ein levande organisme med ein reint mystisk livsvilje». Samfunnet er på den annen side ikke «eit meir eller mindre tilfelleg hopehav millom menneske»: «Samfundet er eit varande samliv, som i sine fundamentale former skaper fyresetnad for menneskeleg livsutfalding i lekamleg og åndeleg lei.» Formuleringen viser til Tönnies- en vitalistisk fortolket Tönnies, med «livet» som nøkkelbegrep. Tittelen på Tönnies´ klassiske studie **Gemeinschaft und Gesellschaft** oversatte Kristvik således med «livssamfunn og samfunnsliv».

Skolefolkets identitet var festet til demokratiets etiske dimensjon- demokrati som «folkeoppseding». Skolens mål var sammenfallende med demokratiets- «eit folk med ei upplyst og levande samfundsånd» (Arne Bergsgård). Det var denne samfunnsethos som i ettertid kan klinge litt pathosfylt, men som gjorde lærerstanden til en avantgardistisk kraft i krigstidens holdningskamp. Nazistene hadde trodd at den norske lærerstand ville bøye av, slik det hadde skjedd i Tyskland under Hitler. Lærernes demokratiske samfunnsmoral viste seg i norsk sammenheng å være av et annet slag. Til tross for omfattende arrestasjoner og deportasjoner til Kirkenes ble lærerne stående oppreist. Quisling måtte slå retrett og gjenåpne skolene.

Venstrestaten var folkedannelsens storhetstid. Opptakten fant sted under embetsmannsstaten, med 1840-tallets gjennombrudd for folkeligheten i romantisk drakt. Den romantiske bevegelse var dypt inspirert av tysk idéliv, men folkeligheten tok en annen retning i Norge enn i Tyskland. I sin tyske versjon avtegner folkeligheten en katastrofal historie fra Herder og Hegel til Hitler- folkeligheten mobilisert

til diktaturets forherligelse. I Norge, som i de skandinaviske land for øvrig, ble derimot folkeligheten en demokratisk pregende kraft. Den demokratiske folkelighet er den skandinaviske gave til den moderne verden.

Det karakteristiske for den norske utvikling var **reformkompromisset**. Embetsmannsstatens dannelsesprosjekt var et ideologisk kompromiss mellom «kultur» og «sivilisasjon», mellom tysk romantikk og fransk-engelsk rasjonalisme, mellom det ekspressive og det instrumentelle. Dette kompromiss hadde hos regimets handlingsideologer en forankring i det reformative. Det var et likhetstrekk mellom det tyske og det norske system i den sterke statsorientering til forskjell fra det engelske system med en langt svakere stat. Det tyske som det norske dannelsesborgerskap ble formet gjennom en felles dannelseskultur forankret i det statlig normerende og autoriserende universitet. I norsk som i tysk kontekst ble det slik etablert en tradisjon for «reform fra oven».- Men i to viktige henseender skilte den tyske og den norske tradisjon seg fra hinannen. Det var for første i det norske system ingen skarp kløft mellom dannelsesborgerskap og næringsborgerskap; dannelsesborgerskapet var også et økonomisk initierende borgerskap. For det andre var det karakteristisk for det norske system at «reform fra oven» ble kombinert med «reform fra neden», dannelsesborgerskapets reformeliter i koalisjon med folkedannelsens reformeliter.- Reformkompromisset ble en pilar også i arbeiderpartistatens regime etter 1945.

III.

I de første tiår av 1900-tallet hadde Tyskland hatt en posisjon som sentrum for den industrielle modernisme- for den industrielle kapitalisme, men også for dens ideologiske alternativ, den industrielle sosialisme. Med Hitlers makterobring i 1933 ble det som i det forutgående tiår hadde vært en tendens, definitivt klargjort, nemlig at Tyskland hadde utspilt sin avantgardistiske rolle. Det moderne sentrum var splittet i to: et sentrum for kapitalistisk modernisme i Amerika og et sentrum for sosialistisk modernisme i Sovjet. Sosialismen som siden 1800-tallet hadde hatt et sentrum i det tyske, fikk etter den russiske revolusjon i 1917 et nytt tygdepunkt i det sovjetiske, som riktignok ideologisk sett anså seg som en fortsettelse av det tyske. Det Norske Arbeiderparti forlot Komintern ved partisplitelsen i 1923 og rykket seg derved løs fra Moskvas grep. Men i det ideologiske beholdt sovjetkommunismen sin fascinasjon gjennom mellomkrigsårene. DNAs sosialisme var en krysning av det sovjetiske med det tyske: Lenins organisasjonskultur, Kautskys mekaniske materialisme og Bernsteins strategiske revisjonisme.

Med embetsmannsstatens sammenbrudd hadde filosofien mistet sin posisjon som formende dannelsesdisiplin. Denne posisjon ble overtatt av historien, anført av venstreideologen Ernst Sars. De sentrale ideologer i arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden var også de historie-professorer: Edv. Bull, en norsk disippel av

Kautsky, og Halvdan Koht, som redefinerte sosialismen til nasjonal samholdslære av romantisk støpning: «frå det «rotnorske» gjennom det «sernorske» fram til det «samnorske»».

I Gerhardsen-epoken etter 1945 mistet historievitenskapen sin sentrale dannelsesfunksjon. Den ble snarere, ikke minst i Jens Arup Seips form, en opposisjonsvitenskap. Seip søkte ikke mot vest, som så mange andre i hans tid, men mot sør: til en tysker som flyktet fra Weimarrepublikken for å søke havn i Mussolinis Italia- til Robert Michels, som fikk et verdensnavn gjennom sin analyse fra 1911 av det tyske sosialdemokratiske parti og dets organisatoriske utvikling mot oligarki. Seips legendariske foredrag i 1963 «Fra embetsmannsstat til ettpartistat» var mer enn noe annet Michels på norsk.

Den dominerende ideologi i arbeiderpartistaten var, som jeg antydet innledningvis, en instrumentell styringstenkning av nytteideologisk karakter, festet til de nye samfunnsvitenskaper. De dominerende styringsvitenskaper var sosialøkonomi og pedagogikk. Norsk sosialøkonomi hadde paralleller i andre land, Sverige, England og Holland, men fremfor alt bar den Frisch´s signatur. Elementer av sosialistisk plantenkning fløt sammen med den nye sosialøkonomi av Frisch´s skole, og ble ideologien til en ny styringselite.

I pedagogikken ble derimot frontene mellom det gamle og det nye meget skarpe. I denne strid ble pedagogikken omformet fra et dannelsesfag til en styringsdisiplin. Den nye reformpedagogikken ble i løpet av 30-årene sterkere formet av en naturalistisk psykologi og en positivistisk vitenskapelighet, med stor tiltro til psykometriens muligheter. Såvel reformpolitikken som oppdragelsen skulle gjennom den nye testpsykologien få et nytt vitenskapelig fundament. Sentralt i denne nyorientering sto bl.a. Åse Gruda Skard, med støtte av filosofiprofessor Anathon Aall. Etter 1945 ble Johs. Sandven den førende ideolog for den pedagogiske nyorientering. Sandven var i 1950 blitt professor i pedagogikk, nettopp hjemvendt med amerikakofferten full av objektiv pedagogisk vitenskap. Sandven etterfulgte Helga Eng som var blitt professor i 1937 ved det nyopprettede Pedagogisk forskningsinstitutt ved Universitetet i Oslo. Eng hadde flere studieopphold i Tyskland bak seg, og ved sin side fikk hun en ung stipendiat, Einar Høigård, som hadde vært norsklektor ved Universitetet i Hamburg tidligere på 30-tallet og hadde skrevet om tysk pedagogikk og skoleutvikling. I 1939 ble pedagogikk etablert som eget studiefag ved Universitetet med et pensum som ga pedagogikken en sterk forankring i den tyske åndsvitenskapelige dannelsestradisjon. Nøkkelpersonen i denne utformingen var Einar Høigård som nærmest var påsatt som Helga Engs etterfølger, da hun egentlig skulle ha gått av for aldergrensen i 1940. I stedet kom krigen. Høigård ble ideologen bak lærernes motstandsfront og døde under Gestapo-forhør i 1943.

Kristviks pedagogikk, som fortsatt etter 1945 var dominerende ved landets lærerskoler, var ikke konform med tidens nye ideologi, slik den i det skolestrategiske ble båret frem av Helge Sivertsen og i det vitenskapelige av Johs. Sandven. Kristviks pedagogikk ble gradvis luket bort, akkompagnert av åpne trefninger.- Ved Pedagogisk forskningsinstitutt gjorde professor Sandven nærmest rent bord. Den tyske litteratur ble fjernet fra pensumlistene. Reidar Myhre som representerte Høigårds linje, ble i en kort tid tildelt en perifer posisjon som hjelpelærer, men ble etter noen år skjøvet helt ut. Myhres bøker, som i dag anses som klassiske i pedagogisk filosofi og idéhistorie, ble på 1970-tallet professor ved Universitetet i Trondheim, den tidligere Lærerhøyskolen, hvor den verdikonservative opposisjonelle pedagogikk hadde søkt tilflukt.- Myhre hørte på 50-tallet til den såkalte «Sonnenberger-kretsen» som søkte å opprettholde en forbindelse til tysk pedagogikk og dannelsestradisjon. I spissen for den sto Herman Ruge, en markant skolemann som var rektor ved Det pedagogiske seminar 1937-53, og var bror av general Otto Ruge som hadde ledet den norske motstanden mot tyskerne i 1940. Til den krets hørte også to lektorer ved Oslo Lærerskole som var forblitt en permanent konfliktarena siden den var blitt sosialisert under sterk motstand i 1946. Den ene var Torstein Harbo, som senere ble professor i pedagogikk i Trondheim og etter hvert også i Oslo- og den andre selvfølgelig den evig avvikende ånd, lektor Trygve Bull. Da en tysk pedagog, invitert til Norge av denne krets hvis patriotiske ånd ingen kunne betvile, skulle forelese ved Oslo Lærerskole, førte det til undervisningsboikott. Slik var det fortsatt i 1958.

Sosiologien og filosofien hadde etter 1945 brutt forbindelsen til det europeiske kontinent. Arne Næss hadde tilbrakt viktige år midt på 30-tallet hos Wienerkretsens logiske empirister, og Næss fulgte deres flukt over atlanteren. Da Næss ble professor i 1939, ble det av to av bedømmelseskomiteens medlemmer med bakgrunn i Wienerkretsen- en finne og en danske- fremholdt mot en av Næss´ konkurrenter at han hadde viet så stor plass i sitt forfatterskap til en obskur tysk sosialfilosof ved navn Georg Simmel. Denne mann- John Nome- ble senere professor i etikk og religionsfilosofi ved Menighetsfakultetet; da hadde han også skrevet et stort verk med basis i tyske historiefilosof Ernst Troeltsch om **Det moderne livsproblem** (1950).

Den første nordmann som var utdannet sosiolog, var Arvid Brodersen. Han hadde tidlig på 30-tallet tatt sin sosiologiske doktorgrad i Berlin, med en av sosiologiens klassikere, Werner Sombart, som opponent. Med seg hjem fra Berlin brakte Brodersen Max Webers to siste foredrag før han døde i 1920- «Wissenschaft als Beruf» og «Politik als Beruf». I 1936 utga Brodersen disse to etter hvert klassiske foredragene på norsk- den første utgivelse overhodet på et ikke-tysk språk. Brodersens siste sosiologiske studie, publisert i 1992, var også den om Weber- «Weber og lutherdommen». Men sitt viktigste sosiologiske virke fikk ikke Brodersen i Norge,

men i New York. Med seg dit hadde han etter krigen tatt de sosiologiske klassikere. Det skulle gå atskillige år før disse igjen ble etterspurt i Norge. Arvid Brodersen ble kallet til et professorat i sosiologi ved «New School for Social Research», ved dette legendariske institutt som samlet en rekke europeiske intellektuelle i eksil fra Hitler, så som Hannah Arendt, Hans Jonas og Karl Löwith. På en måte var det her Brodersen hørte hjemme, han som i okkupasjonens år på Milorgs vegne knyttet til forbindelsen til den antinazistiske motstand i tyske rekker, slik det er dokumentert også i denne utstilling. Jens Chr. Hauge, Brodersens venn fra krigens år, har karakterisert hans motstandsarbeid som «et mesterstykke». Men det merkverdige var at Arvid Brodersen som den første nordmann med en akademisk sosiologisk utdannelse ble kallet til USA for å lære amerikanerne om sosiologiens europeiske klassikere, mens juristen Vilhelm Aubert dro til USA for hente amerikansk samfunnsforskning til Norge. Inspirert av amerikansk nybyggerånd ville Aubert og hans kolleger i Gerhardsens Norge skape en helt ny vitenskap, befridd fra tysk sosiologisk grums.

Da Brodersen tidlig på 1980-tallet etter hjemkomsten til Norge holdt sitt første sosiologiske foredrag i Oslo, var kommentaren fra Vilhelm Aubert, norsk sosiologis nestor: «Du skulle ha kommet før!»- Det er en interessant kontra-faktisk overveielse å gjøre: Hvordan ville det ha gått om Arvid Brodersen etter krigen hadde blitt vår første professor i sosiologi i stedet for å bli professor i New York? Gjennom Brodersens verdikonservative stemme kunne norsk sosiologi fått et noe annet preg enn den ensidige kulturradikale profil den faktisk fikk i de første, grunnleggende tiår under Auberts hegemoni.

Marx forsvant ut av norsk samfunnstenkning etter krigen. Norsk radikalisme ble i stedet festet til amerikansk samfunnsvitenskapelig ideologi. Marx fikk sin gjenkomst i norsk kontekst via de unge verdikonservative og deres fremste ideolog Lars Roar Langslet i hans studie **Den unge Marx og menneskets «fremmedgjørelse»** (1962). Langslets Marx ble iallfall min inngang til Marx og marxismen.

Langslet var satt på sporet av sitt emne av Hans Skjervheim. Skjervheims navn er festet til positivismestriden i norsk filosofi og samfunnsvitenskap. Den fikk et utgangspunkt i Skjervheims magistergradsavhandling fra 1957: **Objectivism and the Study of Man** som var et antiverk til Næss doktoravhandling fra 1936: **Erkenntnis und wissenschaftliches Verhalten**. Skjervheims studie var skrevet på engelsk, men symboliserte en renessanse for tysk idéverden: fenomenologien i Husserl og Heideggers versjon. Skjervheim ble arbeiderpartistatens fremste regimekritiker forsåvidt som han med sin filosofiske kritikk rammet regimet i dets ideologisk sentrum som et positivistisk kunnskapsregime. Skjervheim formidlet strømninger fra det kontinentale Europa, i seg selv produktivt i et samfunnslandskap som var så monotont vendt mot det amerikanske. Midt på 1950-tallet dro Skjervheim til Bonn hvor han kom inn i det samme miljø av de unge filosofer Karl-Otto Apel og Jürgen

Habermas- den siste riktignok allerede på vei mot Frankfurt. Senere ble München Skjervheims andre hjem. Skjervheim kom også selv til å stå i fremste rekke i den internasjonale forskningsfronten, for å bruke et bilde Skjervheim selv aldri ville bruke. Den positivisme-kritikk Frankfurter-filosofen Jürgen Habermas så virkningsfullt fremførte gjennom 60- og 70-tallet, fikk sin første foregripende utforming i Skjervheims magistergradsavhandling, slik også Habermas selv ser det i dag.

Studentopprørets ideologer fra Ernst Bloch og Georg Lukács til Jürgen Habermas og Karl-Otto Apel ble brakt til Norge av Skjervheim, paradoksalt nok via Morgenbladets spalter- det vil si CCs og Erik Egelands Morgenblad (Egelands vare strek av Skjervheim vil en finne på denne utstilling). I filosofisk henseende sto Skjervheim fadder til det norske studentopprøret, før det ble okkuppert av SUF-guttene fra Bryn og Hellerud og deres levende og døde tyranner. Men Skjervheim fryktet allerede i 1968, slik det dokumenteres i boken **Det liberale dilemma og andre essays**, den totalitære vending. Det totalitære hadde en filosofisk kime i marxismen, var et av Skjervheims poenger, formulert bl.a. i åpningssentensen i Frankfurter-marxisten Theodor W. Adornos filosofiske hovedverk **Negative Dialektik** (1966): «Philosophie (...) erhält sich am Leben, weil der Augenblick ihrer Verwirklichung versäumt ward.» Skjervheim vendte på slutten av 60-tallet stadig vekk tilbake til denne formuleringen som ga ham angst.

Skjervheim er en praksis-filosof som i utformingen av sin filosofi grep tilbake til Marx og dennes forløpere, Kant og Hegel. Men viktigst var for Skjervheim Kant og hans liberale tanke, som Hegel og Marx misvisende antok at de hadde overskredet. Det er Kants lære om antinomier, om menneske- og samfunnslivets opphevelige motsetninger. Her er vi ved sentrum av Skjervheims mangefasetterte bidrag til den intellektuelle fornyelse: rehabiliteringen av dannelsesprosjektet ut fra en moderne samfunnskritisk synsvinkel.Det demokratiske dannelsesprosjekt var det dypeste motiv i Skjervheims samfunnstenkning, nemlig at det å bli moderne fremfor alt er å lære seg til å akseptere uenighet og forskjellighet

En tolvårings inspirasjon

Professor **Stein Ringen,** Oxford University

Da jeg begynte å forberede dette kåseriet, visste jeg med sikkerhet hva min konklusjon skulle være. Vi bør ha mer og bedre og tettere vitenskapelig og kulturelt samarbeid mellom Tyskland og Norge. Dette synes for meg en opplagt og riktig konklusjon- ved en anledning som denne, selvfølgelig, men også uten dette seminaret og uten denne utstillingen ville jeg vært av samme mening. Men, selv om jeg var sikker i min konklusjon, var jeg ikke sikker, viste det seg, i min begrunnelse. Vi bør altså samarbeide mer, men hvorfor? Min konklusjon var fast, men jeg måtte lete etter begrunnelser for det som syntes meg et opplagt standpunkt.

Nåvel, en fast overbevisning må komme noe steds fra. Jeg fant ikke noe annet sted å søke enn i min egen erfaring. Riktignok har jeg rådført meg med noen tyske venner og kolleger, og de var selvfølgelig helt på linje med min konklusjon- ens venner, og særlig de tyske, er høflige og dannede- men heller ikke de fant gode begrunnelser som meldte seg spontant.

I

Den første muligheten jeg tok for meg var denne: Tyskland trenger samarbeidet med Norge. Den begrunnelsen er ikke helt uten styrke. I Norge har vi en del å tilby; vi har fisk og tømmer og mineraler, og vakker skifer fra Oppdal og Alta. Og vi har godt med plass og natur og rent vann, og det er noe de har mindre av i Tyskland og som mange tyskere kunne ha interesse av sikre seg adgang til. Og så har vi denne oljen og gassen som vi alltid kommer trekkende med, og det er litt av en godbit. Men i overmorgen er det kanskje noen- kanskje en klok tysker, neppe en nordmann- som oppdager hvordan solenergien kan temmes, og så sitter vi der i Norge med våre oljeanlegg og finner at boreplattformer er skrøpelige plattformer for varig vennskap. Så selv om denne begrunnelse ikke er helt uten styrke, tror jeg ikke den har mye styrke.

Nå var det en gang at det ville ha vært riktig å si at Tyskland trenger samarbeidet. Under 1960 og -70 tallet, på vei inn igjen i det gode selskap etter krigen, var det slik. Tyskland inviterte da ungdom fra alle kanter av Europa for at de skulle bli kjent med landets utvikling og for å knytte kontakter. Jeg var selv som student med på noen tysk-skandinaviske seminarer om politikken i det nye Tyskland og det nye Europa. Disse seminarene ble holdt på Grenzakademie Zankelmark utenfor

Flensburg, rett sør for den tysk-danske grense, og var av minneverdig opplevelsesrikdom, faglig såvel som sosialt. Men det er lenge siden nå.

Og derved er jeg allerede kommet frem til en første underkonklusjon. Skal det bli bedre samarbeid, kan vi ikke fra norsk side vente at Tyskland skal komme friende til oss. Vi er en utkant i Europa. Det er på menge måter et gode, men det er lett å bli oversett. Vi er et lite folk. Det er også et gode, men det er lett å bli oversett. Det er vi som trenger samarbeidet, og skal vi komme med, må vi selv by oss frem og gjøre oss interessante. Det er vi som må gjøre jobben, og overfor Tyskland er det en jobb å gjøre. Jeg nevner to betingelser. Den ene er å holde undervisningen i tysk språk ved like i skolen. Vi står i fare for å tro at vi kan samarbeide med alle om vi bare kan engelsk, men slik er det ikke. Skal vi ha samarbeid i Tyskland, må vi kunne tysk. Den andre er at våre institusjoner er initiativaktive, kulturinstitusjonene og Forskningsrådet. Det er så lett å samarbeide mot den engelskspråklige verden. Det krever mer arbeid og besluttsomhet å få til samarbeid med andre, så som med Tyskland.

II

Den andre mulige begrunnelsen jeg tok for meg, var den historiske. Vi har tradisjon for samarbeid med Tyskland; det må være riktig å fornye og føre videre denne tradisjonen. Også denne begrunnelsen har en del for seg. Vi kan se tilbake til Hansatiden da i alle falle deler av Norge var med i dette store nord-europiske fellesskapet av åpen internasjonal kultur. I de samme handelsrutene over Nordsjøen hvor det den gang gikk vesentlig fisk og korn, flyter det i dag olje og gass. I Østersjøen gjenoppstår de baltiske stater med tette forbindelser, økonomisk og kulturelt, til både Tyskland og Norden. Tilfeldighetene vil at jeg om et par dager reiser til Riga for å forelese på en sommerskole for unge samfunnsforskere fra Baltikum og Skandinavia.

I norsk historie har det vitenskapelige og kulturelle samarbeidet med Tyskland vært uvurderlig. Lenge var det Tyskland som simpelthen var vårt internasjonale tilknytningspunkt. Det gjaldt i det kulturelle arbeidet i hele forrige århundre og inn i dette, og i det vitenskapelige arbeidet helt frem mot andre verdenskrig.

Utenriksdepartementets brosjyre «Noreg og Tyskland» har, med rette, et hovedavsnitt om de kulturelle forbindelsene. Der ser vi hvor rike disse var, og hvor dominerende de lenge var for så godt som all de store norske forfattere, malere og musikere. Den samme brosjyren gjør et heroisk forsøk på å vise at denne tradisjonen opprettholdes i dag, men der har forfatterne måttet lete med lupe for å finne de gode eksemplene. All Utenriksdepartementets diplomatiske kløkt rekker ikke til for å skjule at det kulturelle og vitenskapelige sambandet, som lenge var selve åndslivets livsnerve for oss i Norge, i dag er så godt som ikke-eksisterende. Nåvel, vi nordmenn er utadrettede og noen søker stadig mot Tyskland, men det må sies som sant

er at de er få og at intet nettverk av samarbeid nå eksisterer, intet nettverk av rimelig styrke, enten vi ser det i lys av våre tradisjoner eller i lys av Tysklands viktighet igjen i Europa.

Jeg tror historien betyr en del i en diskusjon som denne og at det er verdier i historiske samarbeidstradisjoner som det er verd å forsvare. Det kjennes for meg at noe har gått tapt, for oss, i de svake forbindelser vi i dag har med tyske kultur. Hva læres, for eksempel, i dagens norske skole om tyske dannelseskultur, om denne store arven av litteratur, filosofi og musikk, som er selve kjernene i det som måtte være av europeisk identitet? Ikke mye, frykter jeg.

III

Min erfaringsbakgrunn er denne. Jeg har min utdannelse fra Norge, fra Universitetet i Oslo. Etter avlagt magistergrad kom jeg inn i akademisk arbeid. Min orientering var fra første stund internasjonal. Dette bragte meg, umiddelbart og mer eller mindre automatisk, i kontakt med kolleger i USA og Storbritannia og raskt inn i samarbeid med miljøer der. Etterhvert utvandret jeg til Storbritannia, og der har jeg nå bodd i åtte år.- Men så har det skjedd noe, nærmest umerkelig og uten bevisste valg, med retningen for mine kontakter. Ikke før hadde jeg innvandret til Anglo-Saksonia, før mine kontakter orienterte seg i andre retninger enn USA og, merkelig nok, også Storbritannia. De begynte å trekke mer mot Europa, mot kontinentet.

Dette har sikkert mange tilfeldige og personlige årsaker som ikke er av interesse for andre enn meg selv, men jeg tror ikke det er bare personlig. Det skyldes nok også noe som jeg mener å ikke finne parmi les anglo-saxons og som jeg mener eller håper å finne i en mer kontinental-europeisk tradisjon. Hva kan det være?

Jeg har min identitet i empirisk og anvendt samfunnsforskning. Jeg er helt sikker på at dersom det er vitenskap vi ønsker å bedrive, skal vi alltid insistere på den empiriske forankringen. Jeg er også helt sikker på at dersom det skal være noen vits i å drive samfunnsforskning, skal vi søke bidrag av nytte i vårt samfunnsliv. Slik sett har min anglo-saksiske orientering vært naturlig. Er det empirisk samfunnsforskning man vil bedrive, er det riktig å søke til USA. Er det anvendt samfunnsforskning man er interessert i, er det riktig å søke til Storbritannia. Den veien har jeg fulgt, og det med tilfredshet og nytte og uten anger og slett ikke med trang til bryte opp eller ut.

Men så er det muligens slik at etterhvert som en synes eller håper at ens arbeid går fremover, vil man gjerne sette det empiriske og det anvendte inn i en større sammenheng. Jeg kunne ha sagt inn i en større teoretisk sammenheng, men det gjør jeg ikke for jeg er ikke blant dem som ser en motsetning mellom det teoretiske og empiriske eller det teoretiske og anvendte. I stedet vil jeg si at det jeg kanskje har søkt, er en sammenheng av «store spørsmål».

Og kanskje er det slik at om det er noe jeg mener å ikke finne i de anglo-saksiske tradisjoner så er det nettopp vilje til å gå ut over de egentlig empiriske og anvendte spørsmål til de store spørsmål. Og om det er noe jeg mener å finne i kontinentale tradisjoner, så er det nettopp en orientering mot de store spørsmål. Jeg har allerede brukt begrepet «tysk dannelseskultur».

Nå må jeg her straks gjøre sterke forbehold og si klart fra at jeg vet jeg går på tynn is. Alle nasjonal-geografiske stereotypier er feil. Mitt arbeid er for tiden innen politisk teori. Søker man der de store ånder som stiller de store spørsmål, finner man for eksempel John Rawls, Robert Nozik, Michael Waltzer, Amy Gutmann- alle amerikanere. Og fra mitt eget miljø Isaiah Berlin og Joseph Raz. Og er det kombinasjonen av store spørsmål, teori, empiri og anvendelse det står om, må mesteren være Amartya Sen, inder av opprinnelse men anglo-sakser så god som noen.

Og på den motsatte siden finnes det en sterk kontinental tradisjon som står langt fra det empiriske og det anvendte. Og det er en tyske tradisjon; en variant kan beskrives som Hegel via Marx. Nå vil nok mange som kjenner seg hjemme i den tradisjonen mene seg å være empirikere og orientert mot anvendelse, men her, synes det meg, er empiri mer et spørsmål om verstehen enn om beschreiben, og anvendelse mer et spørsmål om å foreskrive enn å opplyse.

Mange har nok en tendens til å se tysk akademisk liv som sterkt knyttet til en romantisk og abstrakt tradisjon, men det tror jeg i dag er uriktig. Tyskerne har nok stadig en dragning mot det tautonisk ulette i sin form, og deres artikler og bøker har det med å bli lange og ugjennomtrengelige, men i min erfaring er i alle fall tysk samfunnsforskning i dag mer praktisk enn romantisk.

I stedet synes det nå å være særlig Frankrike som dyrker »den tyske filosofi», godt stimulert, må det sies, av deres egen kartesianske overbevisning om at menneskets tanke kom før menneskets eksistens. Fransk akademisk liv er sterkt antiempirisk og orientert mot relativistiske teorier som vil ha det til at den virkelige verden er et sett av konstruksjoner som det er nytteløst å undersøke, men som må forstås gjennom ulike former for dekonstruksjon. Her gis les intellectuels, de som besitter dekonstruksjonens intuisjon, sertifikat til å foreskrive for andre om rett og galt.

Jeg tror jeg vet hva jeg snakker om, for jeg har nettopp tilbragt et år i Paris. Det var en stor personlig opplevelse, men litt av et sjokk intellektuelt. Naturligvis fant jeg der en mangfoldighet av rik inspirasjon, for eksempel arven etter Raymond Aron i politisk teori, for eksempel den franske demografi- empiri på sitt beste- som står så sterkt i Frankrike takket være franskmennenes sikre overbevisning om menneskehetens behov for at de produserer så mange små franske piker og gutter som mulig. Og jeg nevner for eksempel Raymond Boudon, en av Europas fremste sosiologer, som innenfor rammen av Max Webers, dvs. tysk, rasjonalitetsteori driver sin

egen elegante dekonstruksjon av den anglo-saksiske macho-teorien som går under navnet «rational choice».

Men det er ikke dette som er fransk intellektuell innflytelse i dag. Den er å finne innefor den ny-skolastikk som nylig er avslørt med dødelig effektivitet av fysikeren Alan Sokal i en artikkel som han hadde stappet full av nonsens ikledd en moteriktig språkdrakt av uforståelighet, og som ble antatt med åpne armer i et av ny-skolastikkens fremste tidsskrifter.

Så mye for Frankrike, som slett ikke er mitt tema, men eksempelet Frankrike fører meg nærmere Tyskland. Men før jeg kommer dit må jeg ta nok en liten omvei på jakten etter mine erfaringer. Jeg har undervist jevnlig de siste årene i Praha og fått anledning til å følge den politiske utviklingen i den Tsjekkiske Republikk. Tsjekkerne er et melankolsk og pessimistisk folk som i sin natur blant annet er overbevist om at deres nye demokrati er primitivt og utilstrekkelig. Der tar de imidlertid feil, for faktisk er det slik en av Europas skarpeste diskusjoner om demokratiet løper for tiden nettopp i Praha. Denne diskusjonen står mellom president Vaclav Havel og tidligere statsminister Vaclav Klaus. Begge sier: Vi har lagt bak oss det koloniale diktaturet- hvordan skal vi forme vårt demokrati? Havel vil ha demokrati tuftet på et sivilt samfunn av institusjonell mangfoldighet. For Klaus, derimot, er begrepet «sivilt samfunn» tøvete, farlig og unyttig; han vil ha et demokrati av individer hvor statsmaktens oppgave er å definere rammene for menneskenes frie valg, mens resten så er opp til den enkeltes kløkt og smak. Her er Kalus anglo-sakser- hans store ideal er Margaret Thatcher. Havel, derimot, er sentraleuropeer. I denne fascinerende debatten, som føres på både intellektuelt plan og i praktisk politikk, ser man en sentraleuropeisk kulturell tradisjon som realitet. Hvordan ellers kunne denne rike diskusjonen om demokratiet springe frem i Praha i det øyeblikket diktaturet ble feid til side? I denne kulturen er den tyske innflytelse sterk, som i selve kjernebegrepet «det sivile samfunn». Dette kommer jeg tilbake til.

Og nå altså til Tyskland. Jeg nevnte en tradisjon som jeg kalte Hegel via Marx. Nå binger jeg inn en annen tyske tradisjon som jeg vil kalle Kant via Weber og Habermas, som jeg tror det er mer presist å forbinde med dagens Tyskland.

Så har jeg nevnt dette med de store spørsmål. Her er det to ting som teller. Det ene er vilje til å stille slike spørsmål, og det andre, like viktig, er evne til å stille de riktige store spørsmål. Her sier min erfaring meg- med alle mulige forbehold for de store forenklinger som ligger i mitt skjema- at den anglo-saksiske pragmatisme oppmuntrer tilbakeholdenhet, mens mitt anbefalte perspektiv, Kant via Weber og Habermas, oppmuntrer til dristighet. Dette er, i min for anledningen forenklede erfaringsverden, Tyskland mot England. La meg ta et eksempel. Innenfor sosialpolitisk forskning er det i dag i mange land stor interesse for familien som institusjon og for familiepolitikk. Jeg medvirker i et internasjonalt prosjekt om familiepolitikk

under tysk ledelse, av professor Peter Flora ved universitetet i Mannheim. Dette er et prosjekt som ikke mangler ambisjon. Målet er å gjøre nitid beskrivelse, innenfor en streng komparativ ramme, av familiepolitikkens historie i 15 til 20 land og så å trekke ut en syntese av disse studiene for å belyse sentrale spørsmål om statsdannelse og det moderne statssystems karakter. Hvor langt prosjektet vil nå i forhold til sin ambisjon er det for tidlig å si, men her er det ihvertfall store spørsmål. Samtidig følger jeg arbeidet om samme tema i Storbritannia hvor det er en sterk tradisjon for sosialpolitisk forskning. Her er perspektivet jamt et annet, nemlig- og så godt som unisont- fatttigdomsproblemet. Det er ikke uvesentlig, men som overordnet problemstilling er det både gammelmodig og reduksjonistisk.

Samtidig sier min erfaring meg at både perspektivet Hegel via Marx og perspektivet Kant via Weber og Habermas oppmuntrer til de store spørsmål, men at det er det siste perspektivet som peker mot de riktige store spørsmål. Dette er for meg, i min for anledningen forenklede erfaringsverden, Tyskland mot Frankrike.

IV

Hva er så de riktige store spørsmål? Om dette har jeg konferert med noen tyske kolleger, og gjennom en del dialog har jeg kommet frem til en liste av problemstillinger som det ser ut til at tyske samfunnsforskere, representert ved noen av mine kolleger, skulle kjenne igjen som helt sentrale problemstillinger for vår tid. Listen er denne:

- For det første- miljø, økonomi og bærekraftig utvikling.
- For det andre- medisinsk teknologi, genteknologi, evgenikk, etikk og menneskeverd.
- For det tredje- familie, arbeid og likestilling.
- For det fjerde- økonomi og sosialt ansvar, den sosiale markedsøkonomi.
- For det femte- Europa, integrasjon og det store europeiske fredsprosjektet.

Dette er, mener jeg, en ytterst moderne liste av problemstillinger, og det er på ingen måte en selvfølgelig liste. Jeg har ikke gjort noen tilsvarende enquete blant franske kolleger, men fester jeg lit til min subjektive erfaring, er jeg sikker på at listen der ville ha blitt en annen. For det som slo meg etter en tid i Frankrike var hvor gammelmodig, umoderne og i denne forstand udristig det intellektuelle liv der er – et intellektuelt liv som på sett og vis er seg selv nok, uten skikkelig rotfeste i et livskraftig sivilt samfunn.

Hvorfra kommer så det jeg ser som den tyske modernitet i Europa? Ut fra det jeg har sagt må jeg tro at noe av forklaringen ligger i den alminnelige intellektuelle orientering, i det at tyskerne har løsrevet seg fra «den tyske filosofi» og blitt

empirikere, og jeg håper det er noe riktig i dette. I tillegg vil jeg nevne to andre innflytelser, nemlig katolsk sosial doktrine og så nazismen, krigen og oppgjøret.

V

Det er ikke så kjent på våre protestantiske kanter at det eksisterer en katolsk sosial doktrine, men det gjør det og den er sterk og den er gjennomtenkt. Doktrinen går tilbake litt over hundre år og har sin opprinnelse i encyklen Rerum Novarum fra 1891, med fornyelse særlig i Quadragesimo Anno fra 1931 (hvor det senerehen så kjente begrepet subsidiaritet ble unnfanget). Hovedelementene er disse:

- Et krav om sosialt ansvar, ikke bare i det personlige menneskene imellom men også i det upersonlige i samfunnets organisering.
- Prinsippet om subsidiaritet, altså at sosiale behov skal møtes så nært men neskene som mulig og at de oppgavene som kan løses desentralisert ikke skal sentraliseres.
- Familien som den sentrale sosiale institusjon, med vekt på både familiens rettigheter og dens plikter.

Betydningen av de mellomliggende sosiale institusjoner, de som står mellom individet og staten, dvs. (i tillegg til familien og kirken) assosiasjonene, dvs. det sivile samfunn.

Denne doktrinens innflytelse i tysk samfunnsliv er det lett å se. Selve forestillingen og begrepet om den sosiale markedsøkonomi er katolsk. Det tyske desentraliserte føderale system er katolsk. De meget vidtgående familieforpliktelser i tysk sosiallovgivning er katolske. Og her kommer jeg da så vidt tilbake til president Havels tese om demokratiet tuftet på et sivilt samfunn. Dette er katolsk innflytelse, og det igjen er en del av den realitet som kan kalles sentraleuropeisk kultur. Går vi tilbake til min liste over problemstillinger, er innflytelsen fra katolsk sosial doktrine gjennomgående. Og det denne innflytelsen gjør, synes jeg, merkelig nok kanskje, er å lede vår oppmerksomhet i retning av utpreget moderne problemstillinger og samtidig beskytte samfunnet mot at det skal miste fotfeste og gli ut i normløs postmodernisme.

VI

Mitt første møte med det tyske oppgjøret med nazi-tiden var i Thomas Manns Dr. Faustus, som han utga i 1947 og som jeg naturligvis leste mye senere. Det er som kjent historien om komponisten Adrian Leverkuehn som satte sin kunst så høyt at han pantsette sin sjel hos djevelen for å kunne skape den perfekte symfoni. I min

lesning var boken et oppgjør med de tyske intellektuelle som hadde satt sin egen estetikk for høy og vært likegyldige til samfunnet omkring seg, og den representerte et krav om at den intellektuelle må gå inn i sitt samfunn og inn i sin samtid. For meg som samfunnsforsker er dette det samme som å si «empiri» og «anvendelse». I dette ligger det selvfølgelig en advarsel til alle akademikere mot å ta seg selv for høytidelig og å sette seg selv for høyt, en advarsel, om du vil, mot den franske forestillingen om les intellectuels.

Mitt andre møte med det tyske oppgjøret hadde jeg under et studieopphold i Berlin i 1986. Da kunne jeg følge tysk debatt og tysk presse en tid. Det som slo meg da, og det var ukjent for meg – kanskje er det fremdeles ukjent for oss, kanskje er dette vår store undervurdering av det moderne Tyskland; vi snakker med letthet om Tysklands nye maktstilling, jeg snakker om det moralske – var hvor langt tyskerne var kommet med sitt oppgjør. Jeg ble overveldende imponert over en sterk, dyp og gjennomtrengende debatt. Det er jo andre folk i Europa som skulle trenge selvoppgjør og som har mindre å gjøre opp for, men som ikke har vist samme evne.

Med fare for å idealisere, tror jeg det må være grunn til å si at Tyskland, gjennom sitt oppgjør med egen fortid, har gitt sitt demokrati en sterk moralsk kjerne. For tyskerne har jo sett, som ingen andre, at kultur over natten kan forfalle til ukultur og at demokrati over natten kan forfalle til diktatur, og de har arbeidet med å lære av det de har sett.

Blant de erfaringer tyskerne har trukket, synes det meg, er at vi i Europa lever under en konstant trussel av vår egen utilstrekkelighet. Denne erfaringen ligger til grunn for det store europeiske fredsprosjektet. I det prosjektet har Tyskland bestemt at Tyskland skal binde seg til sine naboer slik at det aldri igjen skulle kunne la seg frist til å ville ødelegge sine naboer, fordi det ville bety å ødelegge seg selv. Hvor ellers i Europa, må vi spørre, finner vi noe som ligner på tilsvarende evne til brutal selvanalyse?

For et par måneder siden var jeg i Telavåg, like utenfor Bergen. Denne fiskebygda var åstedet for den verste represalieaksjonen i Norge under okkupasjonen. To tyske soldater var blitt drept. Den 26. april 1942 ble til gjengjeld Telavåg-samfunnet utslettet. Alle hus og naust ble brent eller sprengt. Alle voksne menn som overlevde ble sent til Tyskland. Kvinner og barn og eldre ble internert i Sogn. Telavåg er for lengst gjenoppbygd, og i vår ble det åpnet et museum der over Nordsjø-farten og til minne om tragedien. Det er bygd i forsoningsånd og skal også tjene som møtested for freds- og rettsdiskusjon. Det er et flott museum og en fin tanke. Mens vi ble vist rundt slo det meg at det tar tid denne forsoningen med Tyskland. Javel, det er ikke å undres. Vi tror kanskje at forsoningen er gjort, men den er ikke det. Det er vi som må gjøre jobben, og overfor Tyskland er det for oss stadig en jobb å gjøre.

VII

For noen år siden i Berlin- det var i tilknytning til en konferanse- var jeg i et haveselskap hos en tysk kollega. Hans datter var med, en kvikk tolvåring. Hva leser du på skolen? ville en av gjestene vite. Latin og klassisk gresk, sa hun. Det var ikke noe hva som helt til forsamling i dette selskapet, erverdige professorer fra Paris, Oxford og Princeton. Man kunne tro det var litt overveldende for en tolvåring, men nei. Er det ikke ergerlig, ville en vite, å bruke så mye tid og arbeid på døde språk? Å nei, forklarte hun til de tilstedeværende udannede og halvstuderte røvere, for skal man lære språk må man starte med latin og vil man forstå gresk filosofi må man lære seg språket. Det ble ikke spurt mer, men for min del tenkte jeg at her er det en oppvoksende slekt som det gjelder å holde seg inne med, og får jeg en anledning skal jeg slå et slag for den saken. I dag har jeg fått den anledningen, og på sett og vis er dette kåseriet en hilsen til denne skarpe og uredde tolvåringen og til hennes tyske og norske jevnaldrende.

Tysklands rolle i dag - noen historiske forutsetninger

Professor **Svein Dahl,** Historisk institutt, NTNU

Det følgende er et resyme av et foredrag holdt 13.8.1998 i tilknytning til seminaret: «Tyskland, Norge og Europa» på Norsk Folkemuseum.

Jeg vil fremheve noen karakteristiske trekk ved Forbundsrepublikken Tysklands vestorienterte politikk i Adenauer perioden 1949 - 1963. Republikkens første kansler utviklet en vestorientert politikk som han til tross for betydelig motstand drev igjennom. Adenauers beslutninger kom til å binde etterkommerene og plassere Tyskland i en posisjon som i mange henseender satte rammene for landets rolle i Europa i dag.

Adenauers vestpolitikk - et gjenreisningsprosjekt.

Øst-vest konflikten gjorde det klart for alle at den nye republikken ikke hadde annet alternativ enn å akseptere en eller annen form for vesttilknytning.Vitale amerikanske-, britiske- og franske sikkerhetsinteresser avskar vest-tyskerne fra enhver mulighet til å innta en mellomposisjon. Den pålagte vestbindingen skulle sikre USA, Storbritannia og Frankrike kontroll over tyskerne. I så måte var Forbundsrepublikken bundet. Når det gjaldt vesttilknytningens form, bredde og dybde, var der et visst handlingsrom for tyske myndigheter. Det var dette rom Adenauer opererte i og som han energisk arbeidet for å utvide. Det dreide seg om å gjenvinne selvbestemmelserett, og så parallelt med dette og videre fremover styrke Vest-Tyskland politisk slik at republikken til tross for fortidens katastrofer etterhvert kunne vinne en posisjon i samsvar med landets økonomiske, industrielle, teknologiske og militære potensialer. Det overordnede mål var å gjøre Forbundsrepublikken sterk nok til å sikre en fremtidig gjenforening på vest-tyske premisser

Adenauers vestpolitikk hadde tre hovedkomponenter. Den ene var å sikre Vest-Tyskland en vedvarende og effektiv forsvarsgaranti fra USA, den andre å integrere Forbundsrepublikken i fellesskapet av vestlige demokratier på varig basis, den tredje å gjøre kontinentet, et kontinent under tysk-fransk ledelse, til sentrum i og drivkraft for en mer dyptgående vesteuropeisk samarbeids- og integrasjonsprosess.

Inngående studier viser at Adenauer var en maktpolitiker av rang, men ikke bare det, kanslerens politikk hadde også et innslag av idealisme.

Idealisme

Adenauers holdning til Sovjetunionen var hel negativ og ble dypest sett begrunnet i en idealisering av den europeiske sivilisasjons grunnleggende verdier. I hans øyne representerte sovjet-russerne ikke bare en politisk- og militær trussel, men også et potensielt angrep på kjernen i den europeiske sivilasjon, nemlig den kristne etikk og moral, rettstatsforankringen, den demokratiske styreformen, eiendomsretten, ytringsfriheten og markedsøkonomien. Den diktatoriske sosialistiske mønsterstat representerte i så måte den samme type trussel som Hitlers naziregime: «*Die Gefahr ist gross. Asien steht an der Elbe.*»[1.] Vest-tyskerne måtte derfor i likhet med naboene slutte opp om USA, den eneste vestlige makt sterk nok til å stå imot utfordringen fra øst. I motsatt fall kunne ikke bare Tyskland, men også kontinentet og Vest Europa forøvrig falle under sovjet-russisk kontroll: «*Abendland, christliches Abendland ist kein geographiischer Begriff, es ist ein geistesgeschichtlicher Begriff, der auch Amerika mit umfasst. Dieses christliche Abendland wollen wir mit zu retten versuchen.*» [2]. Også i den hjemlige strid om vestpolitikken argumenterte Adenauer idealistisk. Når han ble kritisert for manglende fremgang med hensyn til selvbestemmelse, minnet han stadig om fortiden: «Wir müssen nie vergessen was zeit 1933 bis 1945 geschehen ist». Med dette standardsvar mante han det tyske folk til fullt ut å ta inn over seg Hitlerregimets forbryterske angrep på de grunnleggende kristne og humane verdier som den europeiske sivilisasjon representerte. Naziregimets forbrytelser var så store at tyskerne måtte avfinne seg med den degradering og ydmykelse som fulgte.

Oppgaven var nå gradvis og tålmodig å arbeide seg ut av degraderingen. Skulle det lykkes, måtte man: «*dem Volk eine neue Ideologie geben, das kann nur eine Europäische sein*»[3].fremholdt han. Det gjaldt å reise et indre ideologisk forsvar mot den politiske labilitet og lave motstandsterskel overfor ytterliggående og ekstreme politiske bevegelser som Adenauer mente preget tyskerne i høyere grad enn andre. Tyskerne måtte i dette henseende beskyttes mot seg selv ved å anta den styre- og samfunnsordning som de vestlige demokratier representerte. Det kunne bare skje ved at Forbundsrepublikken på bindende basis lot seg fullt ut integrere i fellesska-

1 Adeuauer til Sollmann 16.3.1946. Adenauer Briefe 1945-1947, s.191.

2 Sitert etter Schwarz, Hans-Peter: Adenauer.Der Aufstieg: 1876-1952. s.671. Stuttgart 1986.

3 Lenz, Otto: Dagbok 4.2. 1952.

pet av vestlige demokratier. Den nye republikken måtte utvikles til en naturlig del av den vestlige verden.[4.]

Det kan således hevdes at Adenauers vestpolitikk som skulle sikre vesttyskerne mot såvel ytre som indre farer dypest sett var forankret i en idealisering av den europeiske sivilisasjon slik den ytret seg i de vestlige demokratier.

En vesentlig del av denne politikk, nemlig arbeidet for å få til et tett fransktysk samarbeid som omfattet hele kontinentet og i neste omgang hele Vesteuropa, hadde også i seg en idealistisk komponent. Det gjaldt å erstatte det århundrelange fransk-tyske fiendskap med konstruktivt og tillitvekkende samarbeid mellom de to. Hvis det lyktes, ville europeerne være sikret mot gjentagelse av fortidens katastrofer. Adenauer la stor vekt på stadig å fremholde samarbeidets stabiliserende og fredsbevarende karakter.

I kanslerens konsepsjon sto utviklingen av et vedvarende tett og effektivt vestlig samarbeid frem som veien til tysk gjenforening på akseptable vilkår. Gjenforening på vest-tyske premisser kunne, ifølge Adenauer, ikke finne sted før vesten hadde overbevist russerne om at de aldri ville bli i stand til å ekspandere vestover. Først når denne erkjennelse hadde trengt igjennom i Moskva, ville tiden for forhandlinger og kompromisser være inne. Men denne situasjon kunne bare skapes ved store og langvarige anstrengelser fra vestlig side ettersom: «*Sowjetrussland, wie alle totalitären Staaten, respektiere doch nur die Kraft*»[5]. Følgelig måtte den vestlige styrkeoppbygging ikke bare være omfattende nok til å hindre umiddelbare russiske fremstøt. Gjenforening forutsatte vestlig samhold, styrke og fasthet over meget lang tid. De vestlige samfunn skulle demonstrere en slik overlegenhet i styreform, økonomi, forsvar og legitimitet i egen befolkning at Sovjetunionen enten ble tvunget til å legge om sin politikk overfor Europa, eller at regimet der kort og godt brøt sammen: «*aus einem inneren sowjetischen Grunde: denn der niedrige Lebensstandard, den die Bewohner Sowjetrusslands infolge der ungeheuren Aufrüstung auf sich nehmen müssten, könne nicht auf die Dauer aufrechterhalten werden...Nur in dieser psychologischen Situation sei der Moment für eine Verhandlung über die Wiedervereinignung gegeben.*»[6] Kansleren synes ikke å ha vært i synderlig tvil om at den vestlige styre-og samfunnsmodell ville vise seg den sosialistiske overlegen.

4 Niclauss, Karlheinz: Kanzlerdemokratie. Bonner Regierungspraxis von Konrad Adenauer bis Helmut Kohl, s. 60. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1988.

5 Schwarz, Hans-Peter: Adenauer. Der Staatsmann: 1952-1967, s.16 siterer Blankenhorns dagbok for 24.10.1952. Stuttgart 1991.

6 Ibid. s.16.

Realisme

Det må samtidig fremholdes at Adenauers idealisme passet hans realpolitiske ambisjoner meget vel. Hans idealiserte begrunnelser for å få tyskerne til å avfinne seg med de bindinger og den underordning som vestmaktenes påla Forbundsrepublikken ga han over tid stadig større tillit i Washington, London og Paris. Det samme var tilfellet med hans negative vurdering av Sovjetunion, såvel som hans argumentasjon for tett vestlig samarbeid.Kansleren sto frem som en dypt overbevist forkjemper for tett vestlig samarbeid. I ord og handling demonstrerte han sin vilje til forpliktende samarbeid og til å binde den nye republikken til den vestlige verden på varig basis. Dannelsen av den europeiske kull- og stålunion i 1952, innlemmelsen av Vest-Tyskland i NATO 1955 og undertegningen av Romatraktaten i 1957 representerte milepæler i så måte. De vestlige seiersmaktene så seg vel tjent med Adenauers politikk. Kansleren sikret politisk stabilitet i Vest-Tyskland. Han sto som garant mot enhver form for sovjetisk innflytelse inn i tysk politikk og han var en forkjemper for forpliktende vestlig samarbeid. I sum ga dette Adenauer en tillitskapital hos vestmaktene som i høy grad virket befordrende for hans politikk.

Etter at Forbundsrepublikken i 1955 hadde vunnet selvbestemmelse med unntak for forsvar og visse vitale deler av utenrikspolitikken, fikk vestmaktene fullt ut erfare at Adenauer også var en tysk maktpolitiker av rang. Han satte hele sin kraft inn for å gjenreise Tyskland fullt ut og gi landet en ledende rolle i Vest Europa.

Oppgaven var å hindre at Forbundsrepublikken på permanent basis ble en annenrangs europeisk makt i forhold til Storbritannia og Frankrike og vinne så sterk politisk innflytelse at de vestlige seiersmaktene ikke kunne slutte en avtale med Sovjetrussland om en løsning av det tyske problem over hodet på vest-tyskerne. For å lykkes måtte kansleren frigjøre seg mest mulig fra den vestlige «containment of Germany policy» som utsatte Forbundsrepublikken for en rekke begrensninger og kontrollarrangementer hvorav mange var traktatfestet. Churchill hadde i 1951 gjort det klart for Adenauer at Storbritannia ingenlunde vill la «tyskerne slippe løs», samtidig som han fastslo at Frankrike var for svakt politisk, økonomisk og militært til på sikt alene å hindre vest-tyskere i å dominere kontinentet. Churchill fremholdt at denne oppgaven i siste hånd hvilte på britene og bak dem sto amerikanerne.[7]

Adenauer så britene som «containment» politikkens fremste representant. Han erkjente at Storbritannia med sitt Samvelde, sin i vesteuropeisk sammenheng overlegne militærmakt som inkluderte effektive atomvåpen, sin økonomiske tyngde og sterke politiske innflytelse i mange europeiske land fortsatt var Vest Europas dominerende makt. Skulle Forbundsrepublikken vinne en posisjon i noenlunde samsvar med dens økonomiske, industrielle, teknologiske og militære potensialer, måtte han på en eller annen måte svekke tyngden av britisk «containment». På sikt

7 PRO.FO 371/93456.

sto kampen om lederskapet i Vest Europa mellom Tyskland og Storbritannia. Adenauer erkjente og var serdeles opptatt av at denne rivalisering måtte utspilles i siviliserte former og på en måtte som ikke utsatte den atlantiske allianse og forholdet til USA for alvorlige påkjenninger. Kampmidlene ville være økonomiske og konsentreres om den spesifikke utforming av et utvidet samarbeide innenfor det vesteuropeiske området.

Fra midten av 50-tallet så britene det fransk-tyske forholdet som avklart og under kontroll. Det overnasjonale samarbeidet innenfor den europeiske kull- og stålunionen av 1952 og Saaravtalen i 1954 hadde normalisert forholdet mellom de to erkefiendene på en tilfredstillende måte og dermed stabilisert hele kontinentet. Nå kunne man på fritt grunnlag arbeide for vesteuropeiske samarbeidsløsninger som samsvarte med egne politiske og økonomiske interesser. I denne situasjonen foreslo britene å opprette et frihandelsområde som omfattet hele Vest Europa. Samarbeidet skulle være åpent og begrenses til det spesifikke handelsmessige uten overnasjonale eller andre bindinger som ville gi det et spesielt politisk preg.

Adenauer synes å ha satt britenes utspill inn i et maktpolitisk perspektiv. I et løst vesteuropeisk frihandelsforbund ville Storbritannia spille en ledende rolle og lett kunne føre videre sin tradisjonelle «divide et impera» politikk overfor kontinentet.[8] En slik ordning ville stå i klar strid med hans ønske om et tett og politisk forpliktende samarbeid med kontinentet som kjerne. Og da det viste seg at Frankrike ikke så seg i stand til å utsette sin industri for den konkurranse frihandelsforbundet ville medføre og derfor avviste den britiske løsning, hadde han ingen innvendinger, snarere tvert imot.

Frankrikes stilling åpnet for Adenauers løsning. Etter intense forhandlinger mellom de seks deltagerne i den overnasjonale kull- og stålunionen, Frankrike, Tyskland, Italia og Benelux, klarte man i 1957 å nå enighet om å opprette en tollunion basert på den ambisiøse Romatraktaten. Romatraktaten pekte frem mot omfattende politikk harmonisering og en fremtidig politisk- og økonomisk union. For å få Frankrike med ga Adenauer, i likhet med hva han hadde gjort i 1952 når det gjaldt kull- og stålunionen, omfattende økonomiske konsesjoner til franskmennene. På hjemmebane pådro kansleren seg sterk kritikk fra sin økonomiminister, Ludvig Erhard, som ut fra såvel økonomiske som politiske grunner gikk sterkt i mot opprettelsen av EEC og like sterkt inn for den britiske løsning. Adenauer tvang sin vilje igjennom. EEC ble opprettet og britene med sitt nei til overnasjonalitet og økonomisk-politisk harmonisering satt på sidelinjen.

Adenauer hadde nå oppnådd det han var ute etter: Kontinentet som sentrum i og tyngdepunkt for vesteuropeisk integrasjon og med fransk-tysk koordinering som politisk rettesnor. Samarbeidet ga han til tross for Forbundsrepublikkens spesielle

8 Die Protokolle des Bundesvorstands 1957-1961, s.116. Düsseldorf 1994.

stilling sterke kort på hånden. Illiberal EEC politikk ville ramme britiske- såvel som amerikanske økonomiske interesser. Det forholdet ga kansleren forhandlingsstyrke overfor de to angelsaksiske maktene i spørsmål av vital betydning for Vest-Tyskland. Det tette samarbeidet med de Gaulle fra 1958 til 1963 demonstrerte de maktpolitiske konsekvensene av det som hadde skjedd. Britene tok dette inn over seg i fullt monn. For å unngå at det tysk-franske lederskap av EEC skulle utvikle seg til en maktkonsentrasjon som gjorde Storbritannia til til en annenrangs europeisk makt og dermed åpnet for fremtidig tysk dominans, søkte Macmillan i 1961 om britisk medlemskap i EEC.[9] De Gaulle sa nei, og Adenauer hadde så lite å bemerke til dette nei at han i en tid sto i fare for å bli konfrontert med et mistillitsvotum fra sine egne i Forbundsdagen. Kanslerens oppfatning var at Macmillan representerte det gamle Storbritannia som fortsatt holdt fast på sin tradisjonelle splitt og hersk politikk overfor kontinentet. Følgelig burde britene forbli utenfor inntil de hadde gitt opp ambisjonen om dominans og var villig til å ta sete i EEC institusjonene kun som likeverdig partner.

Til tross for det tette samarbeidet med de Gaulle og dets anti-angelsaksiske brodd var ikke Adenauer på noe tidspunkt villig til å sette forholdt til USA i alvorlig fare. I kanslerens maktpolitiske perspektiv var det fransk-tyske samarbeidet og den kontinentale integrasjonen et middel til å styrke Forbundsrepublikkens innflytelse i Vest Europa og innenfor den atlantiske allianse. Med hensyn til Vest-Tyslands sikkerhet fantes det i Adenauers øyne intet alternativ til den atlantiske allianse og samarbeidet med USA.

Resultater

Adenauers gjenreisningsprosjekt, den konsekvente vestpolitikk, ble i all hovedsak akseptert av befolkning og vant full legitimitet. Det viser valgutfallene. Forbundsrepublikken ble et stabilt og effektivt fungerende demokrati etter vestlig mønster og oppnådde anerkjennelse som et likeverdig medlem i fellesskapet av vestlige demokratier. Adenauer satte effektiv bom for tanken om et Tyskland i en mellomposisjon mellom øst og vest. De fremstøt for en slik utenrikspolitisk orientering som på 50-tallet ble gjort av sosialdemokratenes leder, Kurt Schumacher,[10] og kanslerens partifelle, Jakob Kaiser, ble med stor kraft tilbakevist av Adenauer og har senere ikke gjort seg gjeldende.

9 Steinnes, Kristian: The European Challenge: Britain's EEC Application 1961. Arena Working Paper no.3 1996.

10 Schumacher karakteriserte Adenauers vestpolitikk som: «ein internationales Komplott des Grosskapitals und des reaktionären Katolizismus.» og den katolske kirke som. «die fünfte

Adenauer klarte å hindre at Forbundsrepublikken ble en annenrangs vesteuropeisk makt i forhold til Storbritannia og Frankrike. Hans innsats for å utvikle samarbeidet med Frankrike og få opprettet det kontinentale EEC i 1957 er her en av de viktige forklaringsfaktorer. Kansleren utnyttet britenes uvilje mot overnasjonale ordninger og vidtgående politikk harmonisering på en behendig måte. Resultatet ble en vesteuropeisk makt- og samarbeidskonstellasjon som i mange henseender bragte Adenauer inn i en diplomatisk nøkkelposisjon og som i vesentlig grad økte Forbundsrepublikkens politiske innflytelse.

Etterkommerne bygde i all hovedsak videre på det grunnlag for full tysk gjenreisning som den den første kansler etterlot seg. Den kontinentale konstruksjon viste seg leve- og utviklingsdyktig og kom til å fremstå som en avgjørende dynamisk kraft som satte sterkt preg på utviklingen i Vest Europa. Frankrike og Tyskland beholdt lederskapet og bestemte såvel hvor tyngdepunktet skulle ligge som integrasjonsprosessens tempo og dybde og når og i hvilken geografisk retning medlemsutvidelsene skulle komme. Den kontinentale konstruksjonen Adenauer i så høy grad bidro til å skape vil av mange betraktes som en av de viktige forutsetninger for Tysklands ledende rolle i Vest Europa idag.

Den tyske gjenreisning ble fullført 3. oktober 1990. Den dagen ble DDR innlemmet i Forbundsrepublikken Tyskland, samtidig som seiersmaktene fra andre verdenskrig: USA, Sovjetunionen, Storbritannia og Frankrike frasa seg alle rettigheter og krav vis a vis Tyskland. Tyskland var gjenforenet og det skjedde helt på Forbundsrepublikkens premisser. Det samlede Tyskland sto frem som en fullt ut suveren stat i alle henseender, forsvars- og sikkerhetspolitikk inkludert. Forutsetningene og premissene for samlingen var helt i tråd med den oppskrift for gjenforening som Adenauer presenterte for det tyske folk på 1950-tallet.

Litteratur

Dahl, Svein: West European Integration and the Rise of a New Germany. ARENA Working Paper No. 21 1996.

Dell, Edmund: The Schuman Plan and the British Abdication of Leadership in Europe. New York 1995.

Gillingham, John: Coal, Steel and the Rebirth of Europe, 1945-1955. Cambridge 1991.

Hildebrand, Klaus: Integration und Souveränität. Bonn 1991.

Hogan, Michael J: The Marshall Plan. New York 1987.

Kaiser, Wolfram: Using Europe, Abusing the Europeans. Britain and European integration 1945-1963. Macmillan 1996.

Koerfer, Daniel: Kampf ums Kanzleramt. Erhard und Adenauer. Stuttgart 1988.

Loth, Wilfried: Der Weg nach Europa. Göttingen 1991.

Milward, Alan S: The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951. London 1984.

Milward, Alan S: The European Rescue of the Nation-State. London 1992.

Niclauss, Karlheinz: Kanzlerdemokratie. Stuttgart 1988.

Prittie, Terence: Adenauer Der Staatsmann, der die Bundesrepublik prägte und Europa den Weg bereitete. München 1987.

Pulzer, Peter: German politics 1945-1995. Oxford University Press 1995.

Schwarz, Hans-Peter: Geschichte der Bundesrepublik Deutschland Band 2: Die Ära Adenauer 1949-1957. Stuttgart 1981.

Schwarz, Hans-Peter: Adenauer Der Aufstieg 1876-1952. Stuttgart 1986.

Schwarz, Hans-Peter: Adenauer Der Staatsmann 1952-1967. Stuttgart 1991.

Steininger, Rolf: “Great Britain's First EEC Failure in January 1963.” Diplomacy & Statecraft, Vol 7, No 2 1996.

Steinnes, Kristian: “The European Challenge: Britain's EEC Application in 1961”, Contemporary European History Vol. 7 Part I March 1998. Cambridge University Press 1998.

Urvin, Derek W: The Community of Europe. London and New York 1991.

Utne, Tormod: Brobygging dømt til å feile. EFTA i britisk Europa-politikk, 1958-1961, hovedfagsdissertation, Trondheim 1996.

Zelikow, Philip and Rice, Condolezza: Germany Unified and Europe Transformed. Harvard University Press 1995.

Tyskland: Sosialpartnerskap i oppbrudd?

Forsker Jon Erik Dølvik, Forskningsstiftelsen Fafo

Mitt innlegg – «Tyskland: Sosialpartnerskap i oppbrudd?» – tar utgangspunkt i et viktig fellestrekk mellom Tyskland og Norge, nemlig den nøkkelrollen organisasjonene i arbeidslivet har hatt i utformingen av etterkrigstidens velferdssamfunn. Med sviktende sysselsettingsvekst og rekordhøy arbeidsløshet de siste årene – i øyeblikket 4,1 millioner (10,7%) – har imidlertid spørsmålet om Tyskland må kaste vrak på sin sosialpartner-modell og deregulere arbeidslivet etter anglo-amerikansk mønster blitt et stridstema i tysk samfunnsdebatt. Dette spørsmålet har også stor internasjonal interesse, fordi den tyske modellen for brede kretser i Europa har vært et ideal og et ankerfeste for ønsket om å motvirke «sosial dumping» i det indre markedet og utvikle et europeisk arbeidsmarkedsregime som kan stabilisere virkningene av ØMU. I så måte vil utviklingen i tysk arbeidsliv ha strategisk betydning også for nordisk og norsk arbeidsliv.

I Norge er det mange som liker å tro at vi er enestående i verden når det gjelder medbestemmelse og samvirke mellom partene i arbeidslivet og politikerne som ledd i det nasjonale «folkestyret». I striden om norsk EU-tilknytning, ikke minst innen fagbevegelsen, ble det således tegnet et bilde av arbeidslivet i andre europeiske land, inkludert Tyskland, hvor fagbevegelsen lå med brukket rygg, kollektiv-avtaler knapt eksisterte, og hvor individualisering og deregulering av relasjonene mellom arbeidsgivere og arbeidstakere ikke bare var dagens orden men også et politisk mål.

Sett i lys av at den moderne arbeiderbevegelsen i Norden på mange måter hadde sitt utspring i Tyskland der skikkelser som Marx, Engels, Bernstein og Rosa Luxembourg satte sitt preg på den internasjonale arbeiderbevegelsens ideologi for ettertiden; at tyske pionerer spilte en aktiv rolle i planleggingen av de første landsomfattende fagorganisasjoner og sosialdemokratiske partier i Norden;[1] at det første moderne sosialforsikringssystemet ble utviklet i Bismarcks Tyskland; og at den tyske fagbevegelsen aleine fortsatt har flere medlemmer enn alle de nordiske til sammen, må dette fra et tysk ståsted ha framstått som en skjebnens ironi og et paradoksalt eksempel på hva manglende kontakt og kunnskapsutveksling over landegrensen kan føre til.

1 For eksempel deltok pionerer fra den fremvoksende tyske arbeiderbevegelsen aktivt på den nordiske arbeiderkongressen i København i 1886 som forberedte opprettelsen av sosial-demokratiske partier og landsomfattende fagorganisasjoner i de nordiske land. Tyske fagforeninger var også drivkrefter i dannelsen av de første internasjonale faglige sammenslutningene som hadde sete i Tyskland (Visser 1996)

I kontrast til den norske fagbevegelsens motstrebende holdning til europeisk integrasjon, har den tyske fagbevegelsen i hele etterkrigstiden vært tilhenger av tettere politisk og sosial integrasjon i Europa. Dette gjelder (for øvrig) ikke bare arbeiderbevegelsen i Tyskland. Som følge av den faglige fløyens innflytelse og den katolske sosial-lærens sterke stilling i det kristelig-demokratiske partiet, har Tyskland under Kohl vært en av drivkreftene bak å styrke den sosiale dimensjonen og dialogen i EU. Så seint som på vårparten i år blokkerte Kohl-regjeringen et forslag til direktiv for europeiske aksjeselskaper med den begrunnelse at det ikke godt nok ivaretok tyske arbeideres «Mitbestimmungs»-rettigheter. Bedrifts-demokrati er som kjent heller ikke en særnorsk oppfinnelse. Siden arbeidstakerne i deler av tysk industri ble sikret styrerepresentasjon på lik linje med arbeidsgiverne tidlig på 50-tallet,[2] har utviklingen av «Mitbestimmungs»-modellen blitt et varemerke for tysk arbeidsliv – en modell Daimler Benz har lovet å videreføre i det nye Daimler-Chrysler-konsernet. Hvorvidt det er noen sammenheng mellom dette og at jeg forleden kunne lese i Aftenposten (20.7.1998) at tysk bilindustri hittil i år har hatt en eksportvekst på 13% og at to av tre biler i Europa, og en av tre på verdensbasis har sitt utspring i Tyskland – som dermed ligger foran USA og Japan – skal være usagt.

Det er imidlertid slike kjennetegn ved det tyske produksjonslivets organisering som har gjort begrepene «soziale Marktwirtschaft», «Sozialpartnerschaft» og «Mitbestimmung» til bortimot konstitusjonelt fellesgods i tysk politisk kultur. Kombinert med etterkrigstidens bemerkelsesverdige økonomiske gjenreisning, velstandsvekst og eksport-suksess – det sk. «Wirtschaftswunder»[3] – er det også slike trekk som har gjort at den relativt likhetsorienterte tyske formen for «stakeholder»-kapitalisme for mange internasjonale arbeidslivsforskere har framstått som et distinkt sosialt og politisk alternativ til den anglo-amerikanske formen for «shareholder»-kapitalisme, preget av jakten på kjappe børsgevinster og økende sosial ulikhet. I følge Alberts bok «Kapitalisme mot kapitalisme» (1991), har den såkalte Rhin-

2 Dette gjaldt områder som falt inn under den sk. Montanmitbestimmung-Gesetz (1951). Videre hadde arbeidstakerne minst 1/3 av representantene i styret for alle selskaper med over 500 ansatte, og fra 1976 ble lik styrerepresentasjon innført i alle selskaper med over 2000 ansatte, selv om eierrepresentantene i praksis har det siste ordet ved uenighet (Jacobi et al. 1998). Det var derfor neppe tilfeldig at det første frivillige eksemplet på såkalt konsernfaglig samarbeid i flernasjonale europeiske selskap – som lenge hadde vært et uinnfridd krav fra fagbevegelsen på nordisk plan – ble etablert ved dannelsen av «Europäische Konzernbetriebsrat Volkswagen» i 1991. Begrunnelsen til VW-ledelsen den gangen var at gode informasjons-og konsultasjonsordninger med de ansatte i konsernets ulike datterselskaper ikke bare var en selvfølgelig del av moderne foretaksledelse, det var en konkurransemessig nødvendighet for å kunne gjennomføre den løpende fornyelse og omstilling som kreves for å hevde seg internasjonalt. For en oppdatert evaluering av den tyske medbestemmelsesmodellen, se Berthelsmanns Stiftung & Hans Böckler Stiftung (1998).

3 For en norsk framstilling, se Frøland (1994).

modellens sosiale institusjoner bygd på samarbeid, konfliktpartnerskap og langsiktig, gjensidig avhengighet mellom sterke organiserte aktører, ikke bare sosialt, men også økonomisk vist seg mer enn konkurransedyktige overfor modeller basert på kortsiktig mikro-økonomisk rasjonalitet.

Den internasjonale respekten for den tyske «sosialpartner-modellen» ble underbygd av Vest-Tysklands enestående økonomiske suksess på verdensmarkedet: ved inngangen til 1990-tallet, drøyt 30 år etter at tysk produksjonsliv lå i ruiner, var den tyske andelen av internasjonal eksport langt høyere enn Japans og like stor som USAs (som hadde hhv dobbelt og fire ganger så stort befolkningsgrunnlag) (Streeck 1997). Industriens andel av tysk økonomi var med over 1/3 av de sysselsatte – mot under 15% i Norge – større enn i noe annet OECD-land, trass i at tyske arbeidskraftskostnader var høyere, arbeidstiden kortere og feriene lenger enn i konkurrentlandene (Jacobi et al. 1992).

Som følge av dette begynte forskere og praktikere i andre OECD-land, ikke minst i England, i økende grad å interessere seg for hva de kunne lære av den tyske arbeidslivs-modellen. I grove trekk bygde denne modellen på et såkalt «dualt» system der lønns-og arbeidsvilkår fastsettes gjennom rettslig bindende, heldekkende kollektivavtaler mellom fagforbund og arbeidsgiver-organisasjoner på industri-nivå. Fagforeningene har ingen formell status i bedriftene der arbeidstakernes medvirkning kanaliseres gjennom styrerepresentasjon og det lovpålagte «Betriebsrat» som representerer alle arbeidstakergrupper i bedriften.[4] Kombinert med et omfattende institusjonelt krysseierskap i tyske selskap, med bankene i en sentral rolle som langsiktige långivere, kontrollører og styredeltakere, har dette gitt opphav til en sterkt produksjonsorientert konsensus-kultur og en interessent-struktur i bedriftene som, i følge Wolfgang Streeck (1997: 37), har fungert mer som sosiale institusjoner enn som private objekter for aksjeinvesteringer.5 I tillegg bidro de industri-omfattende kollektivavtalene (som «tok lønningen ut av konkurransen») og den strikte arbeidervernlovgivningen (som bidro til at arbeidskraften ble ansett som en relativt fast produksjonsfaktor), til å utelukke kjappe «lavkost»-strategier og oppmuntret til investering i kompetanse, produktivitetsutvikling og fagopplæring.[6]

4 I praksis er imidlertid flertallet av de valgte representantene fagforeningsfolk. I tillegg har fagforbundene som regel såkalte «Vertrauensleute» på bedriftene som representerer forbundene overfor arbeidsstokken og ofte spiller en viktig uformell rolle ifht bedriftsutvalget.

5 Derav begrepet «mikro-korporatisme», se Windolf (1989).

6 Organisasjonene i arbeidslivet, spesielt de såkalte «Industri og Handelskammerne», har hatt et kollektivt medansvar for den lærlinge-baserte yrkesopplæringen som ikke bare har vedlikeholdt den sterke «Facharbeiter»-tradisjonen men også holdt ungdomsledigheten på et internasjonalt lavnivå.

Som en gjenspeiling av mellomkrigstidens erfaringer er forhandlings-og streikeretten konstitusjonelt forankret ihht. prinsippet om «Tarifautonomie», og (i motsetning til i Norge) er ethvert statsinngrep i tariffkonflikter forfatningsstridig.[7] Først og fremst som følge av den høye organisasjonsgraden på arbeidsgiversiden[8] – understøttet av myndighetenes mulighet til å generalisere inngåtte kollektivavtaler – er om lag 80% av tyske arbeidstakere dekket av en tariffavtale, selv om ikke mer enn 1/3 er fagorganisert (Jacobi et al 1998:217). Tariffavtale-dekningen i privat sektor i Norge er til sammenlikning om lag 55% (Dølvik og Stokke 1998).

Tilsynelatende er det regionale, industribaserte tyske forhandlingssystemet langt mer desentralisert enn det norske. [9] Såkalt «pattern-bargaining» (eller «frontfag»-strategi) der «malen» blir lagt gjennom forhandlinger mellom Gesamtmetall og IG Metall – som med over 2,5 millioner medlemmer antakelig er verdens sterkeste fagforbund – innebærer likevel i praksis en effektiv sentralisert koordinering av lønnsdannelsen. Til forskjell fra markedsbaserte forhandlingsystemer har dette skjermet bedriftene mot interne lønnskonflikter, sikret ensartete konkurransevilkår, og i internasjonal sammenlikning ført til små lønnsforskjeller mellom regioner, sektorer og bedrifter (Streeck 1997).[10]

Den sterke samordningen i tysk arbeidsliv ble underbygget av at fagbevegelsen etter krigen ble gjenoppbygd i et relativt lite antall (16) vertikalt organiserte fagforbund etter det såkalte «Einheitsgewerkschafts-prinsippet». Hvert forbund organiserer alle kategorier ansatte i sin bransje uavhengig av religiøs, politisk og yrkesmessig tilhørighet. I tillegg til den dominerende hovedsammenslutningen DGB, som i 1995 hadde 9,3 medlemmer, eksisterer enkelte mindre funksjonær-organisasjoner: Deutsche Beamtenbund (DBB, Deutsche Angestelltenbund (DAG) og Christliche Gewerkschaftsbund (CGB) som til sammen har ca 1,8 millioner medlemmer. Selv om andelen fagorganiserte har sunket fra 39,5% i 1950 til 32% (11,2 millioner) i

7 For en norsk oversikt, se Frøland (1989).

8 Medlemsorganisasjonene i den tyske arbeidsgiverforeningen, BDA, representerer om lag 70 % av alle ansatte i privat sektor (Jacobi et al. 1998).

9 Paraply-organisasjonene BDA og DGB (Deutsches Gewerkschaftsbund) kan ikke inngå kollektiv-avtaler og forhandlingene føres mellom industriforbundene på regionalt nivå.

10 Trass i et generelt lavt konfliktnivå har det med ujevne mellomrom brutt ut store, langvarige konflikter – som har tjent som styrkeprøver mellom partene, gjerne knyttet til prinsipielle tvister, kfr. konfliktene over arbeidstidsreduksjon i 1984 og 1990, og striden om lønnsharmonisering i eks-DDR i 1993.

1995, er organisasjonsgraden fortsatt høy i strategiske sektorer og bedrifter.[11] Dette gjør at fagbevegelsen fremdeles er en betydelig maktfaktor, med sterke forbindelser i de politiske partiene, ikke bare i SPD, men også i CDU, der for eksempel den mangeårige arbeidsministeren, Norbert Blüm, har en respektert bakgrunn som fagforeningsmann. Dette innebærer at sosialpartnerskaps-tradisjonen, i tillegg til en sterk lovmessig beskyttelse, har et solid tverrpolitisk feste forankret i gjen-reisningsperiodens klasse-kompromiss. I praksis har dette betydd at den deregulerings-bølgen som det siste tiåret har feiet over arbeidslivet i den vestlige verden bare i begrenset grad har fått gjennomslag i Tyskland.

En tredje bærebjelke i den tyske «sosialpartner-modellen», som er verdt å merke seg på terskelen til ØMU, har vært det institusjonaliserte samspillet mellom inntektspolitikken, finanspolitikken og pengepolitikken – som har vært styrt av den uavhengige Bundesbank ut fra målet om prisstabilitet og en sterk D-Mark. Selv om 60-70-tallets formaliserte treparts-samarbeid – den såkalte «Konzertierte Aktion» – etter hvert mistet sin kraft, har tysk økonomisk politikk bygd på et velutviklet kommunikasjonssystem der arbeidslivets organisasjoner, myndighetene og sentralbanken med stor forutsigbarhet har kunnet avstemme politikken i forhold til hverandre. Fagbevegelsen har visst at dersom den presset gjennom «uansvarlige» lønnsøkninger, eller hvis finanspolitikken ble for løssluppen, ville Bundesbank slå tilbake med tilstramminger i pengepolitikken (renteøkninger) og omvendt. Mens maktbalansen og arbeidsdelingen i dette samspillet har vært en av nøklene til stabiliteten og den lave inflasjonen i etterkrigstidens tysk økonomi (Hall 1994), er en av grunnene til de seinere års problemer at gjenforenings-sjokket i 1990 bragte dette samspillet alvorlig ut av takt. Og fra nyttår er som kjent D-Marken og Bundesbanks nøkkelrolle en saga blott.

Sluttelig bør det understrekes at den tyske formen for sosialpartnerskap – delvis i kontrast til den statspregete norske korporatismen – er forankret i et meget omfattende, yrkesbasert velferdssystem og et føderalt politisk «Verflechtungs-system» (Scharpf 1988) som har bidratt til kompromiss og koalisjonsbygging snarere enn polarisering. Mens styrken i dette systemet har ligget i stabiliteten, har krisen på 90-tallet tydeliggjort svakhetene knyttet til å utforme handlekraftige svar på nye utfordringer (kfr. Scharpf's begrep «Joint Decision-Trap»).

11 Til sammenlikning er antallet forbund i norsk LO i dag 28, og i det britiske TUC er antallet fortsatt oppimot 100. Som følge av fusjoner og sammenslåinger er antallet tyske fagforbund de seinere årene sunket til 11, og informerte kilder spår i dag at man i løpet av få år vil ende opp med tre mega-forbund i hhv. industri, service og offentlig sektor. Selv om fagforbundenes medlemstall er sunket, er det verdt å merke seg at den tiltakende «interdependensen» i moderne produksjonskjeder, også internasjonalt, medvirker til å styrke effekten av selv små, velrettete faglige aksjoner – noe tyske industriforbund har utviklet et sofistikert repertoir av.

• • •

De seinere år har den «tyske modellen» knaket i sammenføyningene. Mange observatører har sett det økonomiske tilbakeslaget og den rekordhøye arbeidsløsheten som bevis for at den tysk sosialpartner-modellen er for stivbeint og kostnadsdrivende til å overleve konkurransen i internasjonale markeder. Uten en gjennomgripende deregulering vil kapitalen rett og slett forlate «Standort Deutschland» til fordel for områder med lavere arbeidskostnader og et mindre restriktivt foretaksklima, hevdes det fra liberalt hold. Tilsvarende hevdes det ofte fra venstresiden, som i norsk debatt, at den såkalte «globaliserings-fellen» (Martin og Schumann 1996) med nødvendighet vil rive beina under solidariske arbeidslivsmodeller av tysk og nordisk støpning. Diagnosen er kort og godt at teknologi-utviklingen og internasjonaliseringen av konkurransen, som premierer høy omstillingstakt, kjappe beslutninger og lave kostnader – kombinert med økt kapital-mobilitet, liberaliseringen av finanssystemet og børsifiseringen av eierstrukturene, forrykker maktforholdene mellom kapital og arbeid og tvinger fram en ny-liberal orden basert på fleksible, deregulerte og desentraliserte arbeidslivsrelasjoner. Og stagnasjonen i tysk økonomi, arbeidsløsheten, budsjettproblemene, veksten i utenlandsinvesteringer, og svekkelsen av arbeidslivets kollektive organisasjoner på 90-tallet har tilsynelatende gitt støtte til en slik tolkning.

Selv om en ikke skal undervurdere presset fra slike ytre endringskrefter, vil jeg likevel driste meg til å hevde at krisen i det tyske arbeidslivet har mindre med globalisering å gjøre, enn med spesifikke interne problemer i Tyskland som ble aksentuert og kraftig forsterket av murens fall i 1989. Sosialpartner-tradisjonen kan nok ha medvirket til disse problemene – for eksempel ved å presse gjennnom en for rask harmonisering av lønnsnivået mellom øst og vest – men har samtidig vært en viktig forutsetning for det tyske samfunnets evne og vilje til å bære de byrdene gjenforeningen har innebåret. Det overraskende er jo ikke at gjenforeningen har utløst problemer i tysk arbeidsliv; det bemerkelsesverdige er at gjenforeningen ikke har skapt en langt dypere krise enn hva tilfellet er. Det er grunn til å spørre om det i dag finnes noe annet samfunn som hadde vært robust nok til å innlemme finansieringen og driften av et helt land med 16 millioner innbyggere og et fullstendig skakk-kjørt, konkurranseudyktig produksjonsliv, uten å oppleve et dramatisk sammenbrudd i samfunnets politiske, sosiale og økonomiske institusjoner. I en norsk sammenheng, hvor vi har vanskelig nok med å håndtere noen tusen innvandrere og flyktninger, oljepenger til tross, ville en slik situasjon vært å sammenlikne med at vi over natten fikk 1 million nye innbyggere som nærmest uten egne kilder til livsopphold umiddelbart skulle bringes opp på vestlig levestandardsnivå.

Dette har ført til at det tyske samfunnet på 90-tallet har finansiert overføringer til øst i størrelsesorden 800 Mrd kroner i året (Streeck 1997: 48) – den mest storstilte verdioverføringen i økonomisk historie – delvis finansiert ved en

«solidaritets-toppskatt» på 7,5%. Når en i tillegg tar i betraktning at Tyskland finansierer om lag ¼ av EUs budsjetter (tilsvarende flere hundre milliarder kroner som i hovedsak går til Europas periferi-land); har vært en av de største internasjonale bidragsyterne til gjenreisningen i Øst-Europa; og har tatt i mot flere millioner innvandrere i løpet av 90-årene, vitner det om hvilke enorme økonomiske, sosiale og politiske utfordringer landet har stått overfor og hvilket ansvar Tyskland har påtatt seg i den europeiske integrasjonsprosessen – både innenfor og utenfor egne grenser. (Hvis olje-Norge skulle ønske å lære noe av Tyskland, kunne dette kanskje være et egnet punkt). Spørsmålet er imidlertid om produksjonslivet, institusjonene og samholdet i det tyske samfunnet er sterkt nok til å bære de påkjenningene disse utfordringene har medført – ikke minst fordi det blir stadig tydeligere at det skal mer enn en generasjon til for å bygge bro over kløften mellom øst og vest.

For å illustrere omfanget av de utfordringene gjenforeningen innebar, kan det nevnes at BNP per capita i øst i 1991 var ¼ av i vest; at sysselsettingen i øst på kort tid sank fra 10 til 6 millioner; at antallet industriarbeidsplasser sank fra 3.5 millioner til 0,6 millioner, og at arbeidsløsheten i øst dermed økte til nesten 40% (Jacobi et al 1998). I tillegg garanterte staten for rettighetene til øst-tyske pensjonister og trygdete i det generøse vest-tyske sosialforsikringssystemet. Alt dette førte til eksploderende budsjett-underskudd. Etter at den første «gjenforenings-boomen» var over måtte regninga betales med en kraftig tilstramming av finanspolitikken og skyhøye renter som førte til sterkt stigende DM-kurs (hele 10% ifht USD i 1994-95). Dette dro ikke bare Tyskland men store deler av den vest-europeiske økonomien inn i sin dypeste depresjon i etterkrigstiden, noe som igjen undergravde avsetnings-mulighetene til den tyske eksportindustrien. Dette medvirket til at netto direkteinvesteringer til utlandet – ikke minst til Øst-Europa hvor «unit labour costs» er 40% lavere – i 1992-94 økte til 79 mrd D-Mark og ytterligere i årene etterpå (Flockton 1996:213); den innenlandske arbeidskrafts-etterspørselen falt kraftig; budsjettproblemene fortsatte; statsgjelden ble fordoblet (Dyson 1996: 205) og arbeidsledigheten aksellererte. Av dagens ledige har over 1 million vært ledige i over ett år og i tillegg kommer alle dem som sysselsettes på offentlige arbeidsmarkedstiltak i øst.

Det faller etter mitt skjønn på sin egen urimelighet å hevde at et så kraftig og sammensatt økonomisk sjokk som Tyskland har gjennomgått på 1990-tallet utsier særlig mye om den tyske modellens levedyktighet «an sich». Men selv om verken globaliseringen eller sosialpartner-modellen er årsak til krisen, kan en av konsekvensene, som antydet av Wolfgang Streeck (1997: 44), likevel være at modellen revner under det motsetningsfylte presset fra globaliseringen og etterdønningene av gjenforeningen. Mens globaliseringen, og spesielt åpningen av Øst-Europa, nødvendiggjør en tilpasning av kostnads-og skattenivået i Tyskland som systemet antakelig ville

vært i stand til å håndtere, har gjenforeningen innebåret et langt skritt i motsatt retning som vil kunne tvinge fram mer fundamentale endringer i neste runde. Som understreket av Richard B. Freeman (1997), velutviklete velferdsstater kan være levedyktige under global konkurranse, men de er ikke i stand til å bære varig massearbeidsløshet. Situasjonsbestemte ubalanser kan derfor lede til irreversible systemendringer. Det er etter mitt skjønn likevel grunn til å advare mot forhastete sammenbrudds-scenarier. Krise-tid er også en besøkelsestid, og 80-tallets spådommer om korporatismens skipbrudd har så langt ikke holdt stikk i det øvrige Vest-Europa. Selv om industriens andel av tysk sysselsetting har sunket fra 34% i 1990 til ned mot 25% i dag, er andelen likevel høyere enn i noe annet OECD-land og over 10%-poeng høyere enn i Norge. Og trass i globalisering, utenlandsinvesteringer og verdens høyeste arbeidskraftskostnader er Tysklands vare-eksport fortsatt på verdenstoppen. Dette reflekterer imidlertid også en strukturell svakhet i tysk økonomi: den svake veksten i innenlandsk service-sysselsetting. Dette har bla. sammenheng med de høye indirekte arbeidskrafts-kostnadene, den tyske familiestrukturen og velferdsordningenes favorisering av den tradisjonelle mannlige eneforsørger-modellen (Esping-Andersen 1994, Dølvik 1997).[12]

Likevel, trass i den høye arbeidsledigheten skal en ikke overse at den tyske økonomien er i ferd med å komme seg over den værste kneika. Per i dag, bare åtte år etter gjenforeningen, kan det konstateres at den makro-økonomiske balansen i tysk økonomi i hovedsak er gjenopprettet; inflasjonen og rentenivået er rekordlavt, budsjettproblemene er bragt under kontroll, den økonomiske veksten og sysselsettingen har begynt å ta seg opp, og arbeidsledigheten har begynt å peke nedover. Investeringsveksten i tysk industri har økt og i følge det tyske statistikkbyrået vil den samlete tyske eksporten øke med 14% og nå et rekord-overskudd på 140 Mrd DM (over 600 Mrd kroner) i 1998.[13] I følge OECDs ferske landrapport, har Tyskland de siste år gjennomgått dramatiske forbedringer i internasjonal konkurranseevne, kapital-og arbeidseffektivitet og veksten i BNP ventes å øke til 3% neste år. Selv om dette ikke vil gjøre særlig innhogg i ledigheten, vitner det neppe om en sklerotisk modell på randen av kollaps.

I følge OECD og tyske arbeidsgiver-representanter (FT 13.7 & 7.8.1998) reflekterer oppsvinget i tysk industri i stor grad de siste års moderate lønnsvekst og

12 I følge Fritz W. Scharpf (1997:21), skyldes således ikke den tyske sysselsettingskrisen først og fremst tap av internasjonal konkurranseevne; "it affects the sheltered sector only; it is caused not by the size of the welfare state, but by its characteristic structure and mode of financing; and these causes could be remedied by institutional reforms that would increase, rather than destroy, the level of social policy support (...). In other words, the rigidities that seem to matter here are the rigidities of political systems that are incapable of effective reform, rather than the alleged rigidities of the labour markets."

13 Financial Times 13.7. 1998, Aftenposten 20.7 1998.

økte fleksibilitet i det sentrale tariffavtalesystemet. Denne har dels vært kjennetegnet av et bredt spekter av såkalte «Offnungs-und Härtefall-klauseln» som åpner for lokale unntak fra sentrale tariffbestemmelser i økonomisk vanskeligstilte bedrifter, dels av at fagbevegelsen har byttet arbeidstids-reduksjoner mot mer variabel arbeidstid. Denne differensieringen av forhandlingssystemet har gitt «bedriftsutvalgene» en tiltakende rolle i å tilpasse sentrale rammeavtaler til lokale forutsetninger (EIRR 285/1997). I flere selskaper, som OPEL, BMW, VW, OSRAM og andre, har det således vært forhandlet fram nyskapende avtaler som kombinerer jobb-trygghet og lønntilbakeholdenhet med økt arbeids-fleksibilitet. Næringslivets angrep på og delvise flukt fra kollektivavtalesystemet har dermed ebbet ut, og de toneangivende aktørene på arbeidsgiversiden ser nå ut til å foretrekke en tillempning av den eksisterende modellen snarere enn et oppbrudd i anglo-amerikansk retning. En grunn til dette er at videreføring av en sentralisert rammeavtale-modell, i motsetning til en helt desentralisert modell, gjør at selskapene kan konsentrere seg om å utvikle produksjonen framfor å bruke krefter på kompliserte bedriftsforhandlinger som i oppgangstider lett kan føre til økt lønnsdrift, konflikter og splitt-og-hersk-strategier fra fagforeningenes side.

En annen medvirkende faktor er trolig den forestående overgangen til Euroen. En viktig grunn til de høye arbeidskraftskostnadene i Tyskland er den langvarige kursstigningen for D-Mark. Målt i innenlandsk valuta har faktisk veksten i lønnskostnader per produsert enhet gjennomgående har vært lavere i Tyskland enn i konkurrentlandene de siste tjuefem årene (Bosch 1995, Flockton 1996). Både arbeidsgiverne og fagbevegelsen i den tyske eksportindustrien er derfor sterke tilhengere av Euroen, som ventelig vil styrke konkurransesituasjon for tysk næringsliv betraktelig. Baksiden for arbeidsgiverne er imidlertid at bortfallet av Bundesbanks ordens-funksjon i inntektspolitikken vil kunne styrke arbeidstakernes forhandlingsmakt radikalt (Soskice 1997). Siden den Europeiske Sentralbanken neppe kan målrette sin pengepolitikk etter den tyske lønnsutviklingen, og finanspolitikken vil være bundet opp av den EUs Stabilitetspakt, vil ansvaret for tysk sysselsetting og makro-økonomi i hovedsak henge på arbeidsmarkeds-partene sjøl. I en slik situasjon er det mye som taler for at både arbeidsgiver-organisasjonene og myndighetene vil foretrekke å forholde seg til ansvarlige, sentrale motparter som har en egeninteresse i å motvirke sterk lønns-og ledighetsvekst, snarere enn lokale forhandlere som i hovedsak har lommeboka til sitt «Stammbelegschaft» å ta hensyn til. Det er ikke noe som tyder på at land med en markedsstyrt lønnsdannelse, som USA og England, har gjort det bedre mht inflasjon, lønnsvekst og økonomisk utvikling enn land med sentralt koordinerte systemer (Traxler 1996, OECD 1997).

I tillegg må en, som nevnt, ta i betraktning at et strukturelt hovedproblem i det tyske arbeidsmarkedet er de høye indirekte arbeidskostnadene, som i stor grad reflekterer lov-og avtalefestete bidrag til velferds-og sosialordninger. Disse kan

vanskelig reformeres uten brede forlik som involverer så vel fagbevegelsen som flertallet i både Forbundsdagen og Forbundsrådet. Et ferskt eksempel her er Kohl-regjeringens forsøk på å kutte i den symbolsk viktige sykepengeordningen (som var resultat av en langvarig IG-Metall streik tidlig i 50-årene). Dette utløste spontane massedemonstrasjoner og streiker som førte til at mange av de viktigste industriene måtte videreføre dagens ordning med 100% kompensasjon.

Med andre ord: På samme måte som oppbyggingen av det tyske sosialpartner-systemet har krevd bred konsensus, vil nødvendige reformer og fornyelse trolig kreve det samme. I tråd med tendensen i en rekke andre EU-land, feks. Italia, Nederland, Finland, Spania og Portugal, der forberedelsene til ØMU har ført til en oppblomstring av sentralisert treparts-samarbeid, kan det derfor ikke utelukkes at vi snarere enn et sammenbrudd kan komme til å se en vitalisering og fornyelse av den tyske sosialpartner-modellen de kommende år. I så måte er det verdt å merke seg at den sosial-demokratiske Kanzler-kandidaten Schroeder har tatt til orde for en slik tilnærming ved å relansere IG-Metalls forslag fra 1996 om forhandling av nytt, bredt sosialt kompromiss under vignetten «Bündniss für Arbeit».

Hvorvidt det vil lykkes er ingen gitt å si. Det som er hevet over tvil er at tysk arbeidsliv står overfor utfordringer som etter alle solemerker vil kreve smertefulle tilpasninger de kommende år, spesielt når det gjelder skatte-og velferdssystemet. Med en fortsatt oppegående og «mobilisierungsfähig» fagbevegelse med over 10 millioner medlemmer, og en rekke andre sterke, institusjonaliserte «veto»-grupper, vil jeg likevel våge den konklusjonen at sannsynligheten for å lykkes er større ved å ta utgangspunkt i reform-strategi bygd på partnerskap enn ved å la summen av enkeltgruppers konflikt-strategier bestemme utfallet. Det er også i et slikt lys en må se spekulasjonene om en mulig storkoalisjon mellom SPD og CDU etter høstens valg. En slik løsning vil trolig finne bred støtte blant arbeidslivets organisasjoner der mange har innsett at dybden i de strukturelle reformene som trengs vil kreve støtte fra begge kraftsentraene i tysk politikk.

Også i en bredere europeisk sammenheng vil trolig en omforent tysk reformstrategi ha resonans. Den tyske modellen har, som nevnt, framstått som en motvekt mot den internasjonale dereguleringstrenden og et ankerfeste for ambisjonene om utvikle et europeisk arbeidslivsregime bygd på dialog og partnerskap. Mye tyder også på at tysk fagbevegelse tar mål av seg til å være brekkstang for en grenseoverskridende samordning av inntektspolitikken under ØMU. Hvis den tyske modellen sprekker, er det derimot grunn til å vente tiltakende lønnskonkurranse og fragmentering av inntektsdannelsen i Europa – et scenarie som kan gjøre pengeunionen til et mildt sagt usikkert sosialt og politisk eksperiment.

Anvendt litteratur:

Aftenposten (20.7.1998), «Ny rekord i tysk utenrikshandel.»

Albert, M. (1991), Capitalisme contre capitalisme. Paris: Le Seuil (in English: Capitalism against capitalism, (1993), London: Whurr Publishers.

Berthelsmann Stiftung & Hans Böckler Stiftung (1998), Mitbestimmung und Neue Unternehmenskulturen – Bilanz und Perspektiven, bericht der Kommission Mitbestimmung. Gütersloh: Verlag Berthelsmann Stiftung.

Bosch, G. (1995), «Die These vom deutschen Exportschlager Arbeitsplatz ist Unsinn», Welt am Sonntag, nr.46, 12 November.

Dyson, K. (1996), "The Economic order – Still Modell Deutschland?" in Smith, G. et al (eds.), Developments in German Politics, London: Macmillan.

Döhring, D. (1996), "Is the German Welfare State Sustainable?", in Koslowski,P. & A. Føllesdal (eds.), Restructuring the Welfare State. Theory and reform of Social Policy, Berlin: Springer-Verlag.

Dølvik, J. E. (1998), "Externe und interne Herausforderungen an die europäischen Sozialstaaten: Hin zu einer Reorganisation der Beziehungen zwischen Beschäftigung, Familie und Sozialstaat?», Konferenz Europäisches Gespräch 1997, Düsseldorf: Hans Böckler Stiftung.

Dølvik, J.E. (1997), Redrawing boundaries of solidarity? ETUC, social dialogue and the Europeanisation of trade unions in the 1990s,Oslo: ARENA-Report 5/97, Fafo Report 238.

Dølvik, J. E. (1998) (forthcoming), EMU, Employment Policies and Collective Bargaining. Working Paper. Oslo: ARENA.

Dølvik, J. E. & T.Aarvaag Stokke (1998), Norway: Revival of Corporatist Concertation' , in Hyman,R. & A. Ferner (eds.), Industrial Relations in a Changing Europe, Oxford: Blackwell.

EIRR, European Industrial Relations Review, London: IRS:

- 295/1998: "Germany: Collective bargaining in 1997"

- 292/1998: "Labour costs in Germany."

- 290/1998: "Job security deal at Opel."

- 286/1997: "Germany: Collective bargaining under the strain of unification."

- 285/1997: “Flexibility, change and the future of sectoral bargaining.”

- 285/1997: “German labour costs still highest.”

- 280/1997: “Innovative working time deal at Osram.”

- 271/1996: “BMW introduces pioneering personell policy.”

Esping-Andersen, G. (1994), “Equality or Employment? The Interaction of Wages, Welfare and Family Change”, Transfer – European Review of Labour and Research, Vol 2, No 4.

Financial Times:

- 07.8.98: “Germany reaps the rewards”, “Germany: OECD warning on deficit”.

- 06.8.98: “Jobless rate in Germany forecast to show decline.”

- 13.7.98: “Germany’s shaky recovery.”

- 13.7.98: “German toolmakers ride high on back of investment surge.”

Flockton, C. (1996), “Economic Management and the Challenge of Reunification” in Smith, G. et al (eds.), Developments in German Politics, London: Macmillan.

Freeman, R.B. (1997), “Are Norway’s Solidaristic and Welfare State Policies Viable in the Modern Global Economy?”, in Dølvik & Steen (eds), Making Solidarity Work? The Norwegian Labour Market Model in Transition, Oslo: Scandinavian University Press.

Frøland, H.-O. (1994), «Det vest-tyske «Wirtschaftswunder» – en årsaksdrøfting», Tidsskrift for Samfunnsforskning, Vol 35, No 2.

Frøland, H.-O. (1989), «Vesttysk tariffautonomi – en halvtimes ekskursjon», Dragen- Humanistisk orientert Tidsskrift Vol 2, No 3.

Hancké, B. & D. Soskice (1997), «Die wunderbare Welt die Kapitalismen», Mitbestimmung, 7-8/97.

Jacobi, O., Keller, B. & W. Müller-Jentsch (1998), “German: Facing New Challenges”,

in Hyman,R. & A. Ferner (eds.), Industrial Relations in a Changing Europe, Oxford: Blackwell.

Jacobi, O. B. Keller & W. Müller-Jentsch (1992), "Germany: Codetermining the Future?", in Ferner. A & R, Hyman (eds.), Industrial Relations in the New Europe, Oxford: Blackwell.

Martin, H-P. & H.Schumann (1996), Die Globalisierungsfälle, Reinbek am Hamburg: Rohbok.

OECD (1997), "Economic Performance and the structure of collective bargaining", Employment Outlook, Paris.

Regini, M. (1997), "Still Engaging in Corporatism? Recent Italian Experiences in Comparative Perspective", European Journal of Industrial Relations Vol 3, No 3.

Scharpf, F. W. (1988), "The Joint Decision-Trap: Lessons From German Federalism and European Integration", Public Administration Vol 66, No 3.

Scharpf, F. W. (1997), Combating Unemployment in Continental Europe. Policy Options under Internationalization. Europan University Institute, Policy paer 97/3 Firenze: EUI

Soskice, D. (1997), "Rethinking European Economic Integration: The Political Economy of EMU and Institutions of Collective Bargaining", WZB Workshop 5-6 December, Berlin.

Streeck, W. (1997), "German Capitalism: Does it Exist? Can it Survive?" in Streeck, W. & C. Crouch (eds.) Political Economy of Modern Capitalism. Mapping Convergence & Diversity. London: Sage.

Traxler, F. (1996) "Collective Bargaining and Industrial Change: A Case of Dis-Organization?A Comparative Analyses of Eighteen OECD Countries" , European Sociological Review Vol 12, No 2.

Visser, J. (1998), "Two Cheers for Corporatism, One for the Market: Industrial relations, Wage Moderation and Job Growth in the Netherlands", British Journal of Industrial Relations 36:2.

Visser,J. (1996), "Internationalism in European trade unions: a lost agenda?" in Pasture,P. et al. (eds.) The lost perspective? Vol.2, Aldershot: Avesbury.

Windolf, P. (1989), "Productivity Coalitions and the Future of European Corporatism", Industrial Relations, 28:1.

Paneldebatten: Et kort sammendrag

Forsker Liv Jorunn Stokke, Forskningsstiftelsen Fafo

Panelet bestod av Håkon Blankenborg, leder for Stortingets utenrikskomite; Åslaug M. Haga, statssekretær i Utenriksdepartementet; Øystein Noreng, professor ved Handelshøyskolen BI og Jan Petersen, parlamentarisk leder i Høyre. Debatten ble ledet av Nils Morten Udgaard fra Aftenposten. Her følger et kortfattet sammendrag av den, hvor kommentarer og spørsmål fra salen ikke er tatt med.

Nils Morten Udgaard innledet paneldebatten med å skissere to forhold som kanskje fortoner seg som dilemmaer i Norges forhold til Tyskland.

Historisk har Storbritannia og Tyskland vært de to avgjørende stormakter for Norge- britene har vært viktigst når det gjelder politiske ideer, samt handel og skipsfart, mens tyskernes impulser lenge har vært formende når det gjelder kultur og vitenskap. Norges hele forhold til Europa er blitt vanskeligere ved at nettopp disse to landene har ført to blodige kriger mot hverandre i vårt århundre. Men etter at Tyskland kom med i NATO i 1955, og spesielt etter at Storbritannia gikk inn i EC/EEC i 1972, har dette endret seg; de to landene har gått inn i et løst politisk partnerskap som også Norge må forholde seg til. Og landenes betydning for oss har endret seg: Nå har Tyskland størst økonomisk tyngde, mens Storbritannia blir stadig viktigere for Norge innen moderne kultur og utdannelse.

Tyskland har bygget sin etterkrigspolitikk i Europa opp rundt medlemskap i EU, der Norge to ganger har valgt ikke å gå inn. Tyskland har nå, for første gang i historien, avtalt grenser og et (eksisterende eller kommende) partnerskap gjennom EU og/eller NATO med åtte av sine ni naboland – og et fredelig partnerskap de facto også med Sveits. Det norske og tyske medlemskap i NATO er også meget viktig, ikke minst i en fase hvor det ikke er avklart om EU i fremtiden kommer til å spille en selvstendig og tung rolle i sikkerhetspolitikken.

De to spørsmål/dilemmaer Udgaard ba panelet kommentere, var følgende:

1. Hvordan skal Norge håndtere det faktum at Tyskland – det politisk mest innflytelserike land i vår verdensdel – har gjort EU til tyngdepunkt i sin Europapolitikk, samtidig som Norge har valgt å stå utenfor EU?

2. Hvor viktige er krigsopplevelsene fra den annen verdenskrig for norske velgere, når vi drøfter EU og når vi samarbeider med Tyskland?

Øystein Noreng poengterte i sin innledning at det som skjer i Tyskland nå er veldig spennende. Vi er ferdige med tidsepoken 1914-1989; vi er ferdige med det 20.

århundre. Vi er nå tilbake til en politisk normal situasjon med nesten fravær av diktaturer i Europa. Vi er tilbake før 1914 med satsing på frihandel.

Fra 1945 til 1990 ble det økonomiske og politiske tyngdepunktet i Europa forskjøvet sør-og østover. På 1980-tallet kom Spania og Portugal med i EU. Spesielt i Spania har transformasjonen vært stor; fra diktatur til demokrati.

I dag er Tysklands samling en betingelse for stabilitet i Europa; og de økonomiske kostnadene for gjenforeningen er å betrakte som en vaksine mot ustabilitet. Tyskland er en viktig handelspartner for Norge, for Russland og for Storbritannia. De største europeiske industribedrifter er tyske. Euroen kommer til å bli viktig. Frankrike på sin side ønsker en svak euro, mens Tyskland ønsker en sterk. Markedet kommer til å fungere i euro i fremtiden heller enn i dollar. Tyskland vil se på EUs pengeunion som et første skritt i retning av en europeisk forbundsstat. Tyskland har kull, men de trenger gass og olje. I 1998 kom den nye energiloven i Tyskland som opphever reguleringen av og åpner for konkurransen på energimarkedet. Det er nå ingen hindringer for at norske selskaper kan etablere seg i Tyskland, men vi mangler den kulturelle kompetansen. Norge kan få problemer i fremtiden fordi Norges velstand er basert på olje og gass som blir betalt i dollar. Det kan bli problematisk om dollaren blir svekket, og om euroen blir sterkere enn dollaren. Dette kan gjøre Norge fattig.

Åslaug M. Haga åpnet med å si at Tyskland er av noen blitt beskrevet som en «økonomisk kjempe, men en politisk dverg». Tyskland er imidlertid langt fra en politisk dverg. Vi kan konstatere at Tyskland er helt sentral, kanskje avgjørende for utviklingen av Europa og en viktig partner for Norge. Tyskland har vært en drivkraft for EU, og de endringene som har skjedd der. Det er viktig for oss hva Tyskland mener. Det er ikke rett det Udgaard sier, for selv om vi ikke er medlem av EU, så er vi selvsagt en del av Europa. Gro Balas i Europabevegelsen hevder til og med at den sittende (nei-)regjeringen er mer EU-vennlig enn dens forgjenger. Tyskland spiller en særdeles viktig rolle for integreringen av Russland, og her er det viktig for Norge å være en konstruktiv partner. Norges og Tysklands utgangspunkt for samarbeid med Russland er selvsagt ulikt. Tyskland og Norge har felles interesser av å gjøre Russland til en partner. Det er selvsagt et problem at Tyskland har en svært komplisert historie i forhold til Russland. Norges historie er imidlertid betydelig mindre komplisert. Det er også viktig å få til en energidialog mellom Bonn-Moskva-Oslo, hvor Tyskland er konsument, og Russland og Norge er produsenter.

Når det gjelder den transatlantiske forbindelsen gjennom NATO, så jobber Norge og Tyskland svært godt sammen. Dette gjelder også i forhold til prosessen med utvidelser av NATO i forhold til Russland.

Videre eksisterer det nære kulturelle bånd mellom Tyskland og Norge. Dette er svært viktig, og gjør at vi forstår hverandre godt når det gjelder saker som

handelspolitikk, miljø og velferdsstat. Disse kulturelle båndene må styrkes. Vi må utnytte skoleverket; og vi har vår ambassade i Bonn som har vært flink til å styrke samarbeidet. Dette vil regjeringen prioritere. Det skjer også en spennende samhandling mellom nord-tyske delstater og norske fylker. Dette utgjør ingen konflikt i forhold til den norske utenrikspolitikken, denne forbindelsen snarere kompletterer den. Det er ikke et stort dilemma at Norge og Tyskland har valgt ulik tilknytting til EU. Tyskland er avhengig av gass og olje fra Norge, men selvsagt krever vår ulike tilknytning til EU en mer intensiv pleie av våre kontakter med Tyskland.

Jan Petersen sa at det er i norske nasjonale interesser å holde seg orientert om det som skjer i Europa. Det er selvsagt et dilemma når Tyskland har valgt å gå inn for integrasjon og Norge ikke har gjort det. Da har vi bestemt oss for retning; det norske folk har gjort det. Det er et problem fordi vi sier ja til NATO og nei til EU. Det må vi ta innover oss. Når vi ikke er med i EU-nettverket, er det som et skøyteløp der vi hele tiden må gå i ytre bane. Det ville være annerledes også å gå i indre bane. Det at vi ikke er med i EU gjør at det er en del ting som blir irrelevante. Vi kan ikke sette i gang en ny EU-debatt i Norge før vi vet at det ikke blir et tredje nei. Vi må bli flinkere til å bruke de parlamentariker-nettverk som finnes. Vi må utnytte og bruke andre samarbeidsorgan som EØS, Schengen og vårt assosierte medlemskap i Vestunionen. Partisamarbeid på tvers av landegrensene er en viktig del av utenrikspolitikken, og foreløpig er det bare DNA og Høyre som bruker dette aktivt. Det må også utbygges med andre europeiske land; vi må prioritere denne type kontaktform. Det ser dårlig ut. Den nåværende regjering har et svært dyktig utenrikspolitisk «team», som er hentet inn fra utenrikstjenesten og universiteter, men de mangler forankring i norsk politikk. Denne forankringen er det nå viktig å ha, nettopp fordi vi skal gå i en del yttersvinger. Vi må i tillegg satse på kultur, presse og på mellomfolkelig samarbeid. Det er viktig å finne politiske tilknytningspunkter med Tyskland. Her er øst-politikken evt. EUs nordlige dimensjon, viktig. Vi må koble Norges interesser til dette. Det kan minst gå en generasjon eller to, før EU-medlemskapspørsmålet kan reises på nytt i Norge.

Håkon Blankenborg åpnet med å si at krigsopplevelsen fremdeles sitter i, selv om den var betydelig svakere i 1994 enn i 1972. Norge har et bilateralt politisk samarbeid med Tyskland. Tyskland er en god alliert i forhold til Norge og i Norges forhold til EU. Det kan bli et problem for Norge om det blir en sterkere «europeisering» av forsvarspolitikken. Om det skulle skje, står Norge og Storbritannia med ryggen mot veggen. Vi må søke ulike allierte, alt etter hva som er klokest for oss. Det er et problem for oss at vi ikke er med i den nordiske dialogen gjennom EUs nyttige politiske lunsjer og nettverk. Vi merker dette. Det er sant at vi har felles interesser med Tyskland i forhold til Russland og Baltikum når det gjelder stabilitet i disse områdene. Tyskland spiller her en nøkkelrolle for stabiliteten. Dersom

vi får til en utvikling i EU mot en «europeisering» av NATO, da blir Norge stilt overfor valg. Vi kan prøve å motarbeide det. Men vi bør stille spørsmål ved om vi egentlig ønsker å gjøre oss mindre avhengige av USA. Dette blir den største utfordringen i samarbeidet; altså forsvars- og sikkerhetspolitikken. Vi kan risikere å bli stående alene. Vi må søke allierte i sikkerhetspolitikken, og vi må bestemme oss for USA eller Europa.

Åslaug M. Haga sa videre at regjeringen anerkjenner at det er krevende for oss å stå utenfor. Vi må jobbe mye og hardt, og det er den forberedt på å gjøre. Regjeringen vil bruke ressurser til å utvide de bilaterale forbindelsene med Tyskland, men også med andre EU-land pga. det faktum at vi ikke sitter i jevnlige møter med dem. Det er bra at Jan Petersen vil ruske litt opp i stortingsrepresentantene for å få dem til å engasjere seg i internasjonalt samarbeid. Dette vil styrke norsk utenrikspolitikk generelt. Parlamentariker-samarbeid mellom europeiske og ikke europeiske land er viktig. Det er også det mellomfolkelige samarbeidet.

Det er langt frem til en europeisk forbundsrepublikk. EU kommer ikke av flekken i flere viktige saker.

Øystein Noreng uttrykte bekymring for at det synes å være svært liten interesse for Europa på norske universiteter og i forskningsmiljøer. Det er derimot stor interesse for eksotiske land. Dette er katastrofalt, og det vil få konsekvenser for fremtidig forskningssamarbeid.

Åslaug M. Haga avviste at den sittende regjering ikke ønsker en EU-debatt. Tiden er ikke moden nå for å diskutere medlemskapsspørsmålet. Vi bør ta oss litt tid for å se hva som vil skje i Europa. Videre trenger vi å bygge opp nettverk. De må bygges opp som en tett vev. Dette er en utfordring for regjeringen og for hele det norske samfunnet. Når det gjelder norsk Tysklands-strategi, bør vi bygge opp forbindelser på alle plan i samfunnet.

Håkon Blankenborg poengterte også at nettverksbygging må være i front. Vi har behov for en bred dialog. Ved å fokusere for mye på EU og ikke minst ved å tro at alle beslutninger blir fattet i Brussel, har vi mistet blikket for viktige avgjørelseprosesser i de enkelte EU-landene. Vi må søke samarbeid med de land som har felles interesser med oss.

Jan Petersen konkluderte med å si at norsk medlemskap i EU er riktig uansett tidspunkt, men selvsagt ikke før det har skjedd en modning i folket, og det har kommet til denne erkjennelsen. Han ser vanskelig at for eksempel et bulgarsk ja til EU-medlemskap skal påvirke den norske opinionen i retning medlemskap, når ikke et svensk og finsk gjorde det. Han undrer seg også over det faktum at i offisiell sammenheng reiser mange til 3. verden land, og ikke til tradisjonelle europeiske land. Dette er en konsekvens av at for lite penger blir kanalisert til samarbeid med europeiske land, mens det over bistandsbudsjettene finnes mye penger til «kultursamarbeid» med den 3. verden. Denne skjevheten er bekymringsfull.

Appendix

Program

10:00
Åpning av seminaret
Utenriksminister Knut Vollebæk

1.sesjon:
10:15-11:45

Norge i Tysklands utenrikskulturelle politikk
«Den nye europeiske kultur: konkurranse og samarbeid»
Professor Bernd Henningsen Nordeuropa Institut, Humboldt-Universität, Berlin

"Germany's strategic interests in Relation to Norway"
Dr Volker Stanzel, Utenrikspolitisk rådgiver for det tyske Sosialdemokratiske parti i den tyske forbundsdag

11:45-12:45Lunsj

2. sesjon:
12:45–14:00

Tyskland i norsk samfunnstenkning
Professor Rune Slagstad, Institutt for samfunnsforskning
Professor Stein Ringen, Oxford University

14:00-14:15 Kaffepause

3. sesjon:
14:15-14:55

Tyskland i dag: Hva skjer med den tyske modellen?
Professor Svein Dahl, Historisk institutt, Universitetet i Trondheim
Forsker Jon Erik Dølvik, Forskningsstiftelsen Fafo

Paneldebatt:
14:55-17:15

Tysklands rolle i det nye Europa - utfordringer for Norge?

Debattleder: Nils Morten Udgaard, Aftenposten
Professor Øystein Noreng, Handelshøyskolen BI (innleder)
Statssekretær Åslaug M. Haga,Utenriksdepartementet
Parlamentarisk leder Jan Petersen, Høyre
Leder for Stortingets utenrikskomite Håkon Blankenborg

17:15
Mottakelse

Deltakerliste

Aas, Erik jr.
Aas, Harry: Saga Petroleum ASA
Almaas, Mads: Statens vegvesen
Andersen, Inger: Statsministerens kontor
Århus, Kristine Hauer: Utenriksdepartementet
Askedal, John Ole: Germanistisk institutt,UIO
Bang, Karl:
Beck, Sybille: Norsk-Tysk Handelskammer
Bendixen, Finn-Erling: Avd. Bente Bendixen
Blankenborg, Håkon: DNAs stortingsgruppe
Borchgrevink, Tordis: ISF
Bøhn, Signe: UIO
Brendetord, Harald
Brochmann, Grete: ISF
Bronebakk, Jørg W.: Utenriksdepartementet
Brøther, Mona E.: Utenriksdepartementet
Bull, Ole Jacob: Norsk kulturråd
Bundt, Kate Hansen: Europa-programmet
Carlsen, Johan-Ludvik: LOs internasjonale avd.
Christensen, Inger: Arbeidsmarknadsetaten
Collett, Isak: Ruhrgas
Daase, Heike
Dahl, Erling jr.: Edvard Grieg Museum,Troldhaugen
Dahl, Ragnvald: Oslo kommune
Dahl, Svein: Historisk institutt, NTNU
Dahl, Sverre
Desserud, Thore: Rikspolitisk historisk senter, Eidsvoll Verk
Dølvik, Jon Erik: Forskningsstiftelsen Fafo
Edøy, Jan: Kommunal- og regionaldepartementet
Eeg, Jørgen: Norsk-Tysk Handleskammer
Egge , Bjørn
Eide, Ingrid: Den norske nasjonalkommisjon for UNESCO
Eriksen, Edward: ARENA
Finnborud, Liv Mørch: Utenriksdepartementet
Frøland, Hans Otto: Historisk institutt, NTNU
Gaarder, Godrun: Europa-programmet
Glasenapp , Paul de: Press Telegraph A/S

Haga, Åslaug M.: Utenriksdepartementet
Halvorsen , Terje: Høgskolen i Lillehammer
Hareide , Tippa: Internasjonal liga for fred og frihet
Heider , Jan: Det tyske turistbyrå
Hemstad, Ruth: Rikspolitisk historisk senter, Eidsvoll
Henningsen, Bernd: Humboldt-Universitat, Berlin,
Heyerdahl , Inger Maria: Germanistisk institutt,UIO
Hindahl, Inger Elisabeth: Kristelig Folkepartis stortingsgruppe
Hindahl, Olav: Høgskolesenteret Diakonhjemmet
Hobson, Rolf: IFS
Hompland, Andreas: Dagbladet
Jensen, Henning Closter: Utenriksdepartementet
Jervell , Sverre: Den norske ambassaden i Bonn
Johansen , Kristin Eikeland: NFR, Ruhrgas-stipend
Johansen, Tore: AOF
Jølstad, Anders: Historisk institutt, UIO
Jørgensen, Ingrid: Den Tyske Skole- Max Tau
Kijewski, Tove S: Internasjonal avdeling, Nærings- og handelsdepartementet
Kleppe , Per: Forskningsstiftelsen Fafo
Klucke, Dieter: Tysklands ambassade
Kottmann, Tor
Kottmann, Wenche
Kuhnle , Stein: Institutt for sammenlignende politikk, UIB
Lachert , Grete: Utenriksdepartementet
Laugard, Henning : Norsk Folkemuseum
Lunscken, Ulrich: Tysklands ambassade
Madshus , Eva: Norsk arkitekturmuseum
Moe, Anders Bjarne, Olje- og energidepartementet
Myklebust, Petter R.: Internasjonal avd.Arbeidsdirektoratet
Myrvold, Ø.: Kgl.Norske Konsulat, Kiel
Nesse, Åse-Marie, Germanistisk institutt, UIO
Nordgaard, Marie Loise P.
Nordsletten , Øyvind: Statsministerens kontor
Nore, Petter: Saga
Noreng, Øystein: Handelshøyskolen BI
Nymoen, Ole Ludvig: NTB
Odnes, Dag: Forskningsstiftelsen Fafo
Ollestad, Ann: Utenriksdepartementet
Olsen, Ingeborg Solvang: Agresso

Ottosen, Kristian: Aschehoug & Co
Peters, Hans Albert
Petersen, Jan: Høyre
Pettersen , Gerd: Den norske ambassaden i Berlin
Preuss, Klaus-Dieter: Landesarchiv Berlin, Birkenschule
Preuss, Sabine: Landesarchiv Berlin, Birkenschule
Radejko , Mykola
Radejko , Ragnhild
Reith, Albrecht: Radiumhospitalet
Ringen, Stein : Oxford University
Rudeng, Erik : Norsk Folkemuseum
Rynning, Jens E.: DNB
Sagmo , Ivar: Germanistisk institutt, UIO
Schurmann , Wilhelm: Tysklands ambassade
Schondorf, Erik: Germanistisk institutt, UIO
Sigurdsøn, Ragnhild : Norsk Folkemuseum
Sjursen , Helene: ARENA
Skard, Olav: Bayer Norge A/S
Skjellum, Thorbjørn
Slagstad, Rune: ISF
Smith-Meyer, A.: Utenriksdepartementet
Stanzel, Volker: Fraction der SPD im Deutche Bundestag
Steen, Anton: Institutt for statsvitenskap,UIO
Stenberg , Ingrid
Stenberg, Knut R
Stensland, Inger: Saga
Stokke, Liv Jorunn: Forskningsstiftelsen Fafo
Straume, Eldrid: IAKN,UIO
Strindberg, Lisa Kristin: NRK-P2
Sverdrup, Ulf: ARENA
Syse, Else: Høgskolen I Oslo
Søndenaa, Ingrid: Statens lærerkurs (Norgesnettrådet)
Sørensen, Øystein: Historisk institutt, UIO
Sørlien , Petter: Nærings-og handelsdepartementet
Thielemann , Ragnar Ferdinand: Goethe institutt
Udgaard, Nils Morten: Aftenposten
Uecker, Hoko : Germanistisces Seminar der Universitat Bonn
Uecker , Kari : Universitetet i Muuster
Unger , Ulrich : Ruhrgas AG

Vold-Johansen, Tone: Germanistisk institutt,UIO
Voll, Liv Berit Clausen
Vollebæk, Knut: Utenriksdepartementet
Werenskiold, Marit: IAKN,UIO
Westby , Tonje: DNA
Winther , Håkon: UIO
Zickfeldt , Wilhelm: Germanistisk institutt, UIO

Tyskland, Norge og Europa

Utstillingen «Tyskland og Skandinavia – Impulser og brytninger» vises på Norske Folkemuseum 12. august – 31. oktober 1998. Prosjektet er et samarbeid med Deutsches Historisches Museum i Berlin og Nationalmuseum i Stockholm.

Temaet for utstillingen er forbindelsene mellom Tyskland og Skandinavia de siste 200 år. Utstillingens avsluttende del, 1914-98, gjelder spesielt forholdet til Norge. I fokus står: kulturmøter, kunst, ideologi, teknikk og politikk.

I tilknytning til utstillingen har Norsk Folkemuseum i samarbeid med en rekke andre aktører, deriblant Forskningsstiftelsen Fafo, Goethe-Institut Oslo og Norges Musikkhøgskole, planlagt og gjennomført et tilleggsprogram bestående av over 150 arrangement: seminarer, foredrag, konserter og filmvisninger med mer under temaet tysk-norske relasjoner.

Fafo

Forskningsstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
http://www.fafo.no

Fafo-rapport : 923
ISBN 82-7422-222-9